

Keleti-osztják mondatfonetikai vizsgálatok*

KARJALAINEN sokszor — és joggal — túlzottan naturalisztikusnak nevezett feljegyzési módja mondatfonetikai váltakozások tanulmányozásakor olyan összefüggések megfigyelésére ad lehetőséget, melyek kevésbé pontos (akár fonematikus, akár morfonematikus) feljegyzésekben elsikkadnának. A szóvégi mássalhangzók, elsősorban a zöngétlen zárhangok a legkeletibb és a szurguti osztják nyelvjárásokban mondatfonetikai helyzetüktől függően — valószínűleg nyelvökonomiai okokból, a kiejtés könnyítése, esetleg a gyorsabb, felületesebb, henyébb artikuláció miatt — erősen ki vannak téve váltakozásnak (lekopásnak). KARJALAINEN V., Vj. és Trj. feljegyzéseiből a KARJALAINEN—TOIVONEN-féle szótár példamondatai alapján összeállítható e váltakozások rendszere. A váltakozás az esetek kisebb részében abból áll, hogy szó- vagy szólamvégi mássalhangzó (főként mássalhangzókapcsolat második elemeként) hanghiánnyal váltakozhat (ezt a fonematikus lejegyzési mód is visszatükrözi); az esetek nagyobb részében ennek a váltakozásnak kísérő jelenségeként a hanghiánnyal váltakozó szóvégi mássalhangzót megelőző zöngés hang — akár magánhangzó, akár mássalhangzó — utolsó szakasza zöngétlenül cseng ki (ezt viszont csak a pontos fonetikus lejegyzési mód adja vissza). Az eltűnt, ki nem ejtett, de más esetekben ejthető mássalhangzó előtti zöngés hang utolsó szakaszának zöngétlen ejtését a következőkben röviden e l z ö n g é t l e n e d é s n e k fogom nevezni. A negyedik ismertebb keletiosztják nyelvjárásban, a Jg.-ban is valószínűleg fellépnek rendszeresen ugyanezek a mondatfonetikai váltakozások, de H. PAASONEN feljegyzéseiben csak egy-két elszórt példa (l. 225., 227., 230. és a 231. lapon) mutat meglétükre. Véleményem szerint feltehető hogy PAASONEN összefüggő szövegek leírásakor külön-külön is kimondotta az egyes szavakat közlőivel, s e külön kiejtett szavakat (esetleg a még külön kiejtetett végződéseket) jegyezte le. Így az ő amúgy sem túlzottan naturalisztikus feljegyzési módja szinte „etimológikus helyesírás”, s benne a mondatfonetikai váltakozások nyomai csak helyenként lelhetők fel.

* Mondatfonetikai váltakozásokkal kapcsolatos észrevételeimet eredetileg a „Nyelvtani adalékok a keleti-chanti (osztják) nyelvjárásokhoz” c. közleményeimbe szántam, s mint ilyent jeleztem közlését egy lapalji jegyzetben (NyK. LXI, 433). A cikket 1960-ban meg is írtam. Minthogy megírása és megjelenése között több év telt el, az időközben megjelent idevonatkozó irodalomra utólagosan lapalji jegyzetekben utalok. A finnugor átírásról és mondatfonetikai változásokról szóló HAJDÚ PÉTERREL folytatott többszöri eszmecsere sok helyt a megfogalmazás pontosabbá és egyértelműbbé tételéhez segített hozzá (noha felfogásunk nem egyezett és ma sem egyezik minden kérdésben). HAJDÚ PÉTER hasznos megjegyzéseierért, észrevételeierért, ellenérveierért itt mondok hálás köszönetet.

A TYERJOSKIN írta vachi és szurguti iskolás könyvekkel való összehasonlítás is igazolja azt a feltevést, hogy KARJALAINEN és PAASONEN lejegyzési módjában volt némi különbség; az egybevetésből az is kiderül, hogy a váltakozás a legkeletibb nyelvjárásokban erősebb méretű, mint a szurguti körzet területén. TYERJOSKINNÁL éppúgy mint PAASONENNél csak azok a váltakozások figyelhetők meg, amelyekben két fonéma kapcsolata egy fonémával váltakozik, azaz a váltakozás fonémák és nem alternánsok között zajlik le.

A szóvégi, váltakozásnak kitett mássalhangzók viselkedését a következőkben először ragozott és képzett szavakban vizsgáljuk, azaz összeállítjuk, milyen váltakozások lehetségesek, ha bizonyos mássalhangzókapcsolatok és mássalhangzók szóvégi helyzetből szóközépi helyzetbe kerülnek. Ahol lehetséges, a mássalhangzókapcsolatok váltakozását egybevetjük olyan szóbelseji váltakozásokkal, amelyek akkor jönnek létre, ha a kérdéses mássalhangzókapcsolatok a szótó változása miatt magánhangzóközi helyzetből magánhangzó — mássalhangzó közötti helyzetbe kerülnek.

Példáink túlnyomó többségében a szóvégi zöngétlen zárhangok változása vizsgálható; ez természetesen az osztják nyelv hangállományának, illetőleg a mássalhangzók szókezdő, szóközépi és szóvégi helyzetben való eloszlásának folyamánya. Példaanyagunkból látható, hogy az egyes zárhangok különböző módon viselkednek a megvizsgált esetekben.

Eredményeink röviden, de konkrétan összefoglalva a következők:

Szóvégen mássalhangzó utáni helyzetben *-p* valamennyi osztják nyelvjárásban csak *m* után fordul elő. Ugyanebben a helyzetben a mássalhangzóval kezdődő suffixumok előtt, — valószínűleg a kiejtés könnyítésére — a V., Vj. és a Trj. nyelvjárásban a *p*-t nem ejtik, s helyette többnyire elzöngétlenedés, azaz az *m* utolsó szakaszának elzöngétlenedése észlelhető. TYERJOSKINNÁL a mássalhangzóval kezdődő ragok előtt az *mp* helyett egyes esetekben csak *m* található (221—222). Megjegyzendő, hogy ugyanezekben a nyelvjárásokban a szóközépi *-mp-* mássalhangzókapcsolatból is *-m^o*- keletkezik, ha ragozás, vagy továbbképzés során utána nem magánhangzó, hanem mássalhangzó következik (222).

A szóvégi magánhangzó utáni *-p* — egy eset kivételével — mássalhangzóval kezdődő ragok előtt is megmarad (222). Erre csak a Trj. nyelvjárásból vannak példák. A Jg. anyag hiánya a Jg. példamondatok, ragozott szóalakok igen kis számával magyarázható. Az idetartozó V.-Vj. példák hiányát viszont a legkeletibb nyelvjárásokban a *-p* végű szavak igen kicsiny száma magyarázza; mindössze két orosz, egy törökségi, egy valószínűleg expresszív és egy ismeretlen eredetű magánhangzó *+p* végű szót ismerünk, mert az uráli, a finnugor és az ugor eredetű szavakban és képzőkben *-p > -u* hangfejlődés ment végbe, vö. VÉRTES E.: Egy finnugor hangmegfelelés pontosabb megfogalmazásához, MNy. LXII.

Szóvégi *-k* helyett az osztjában csakis *k*-féle hangokról beszélhetünk, mert palatalis szó végén, *-k*, *-x*, *-γ*, veláris végén — KARJALAINEN feljegyzésében — *-k*, *-x*, *-γ* fordulhat elő. Szóvégi mássalhangzókapcsolat második elemeként [*k*] az osztjában csak *η* után szokásos. Az *ηk* hangkapcsolat *-η^o*-vé alakul, a keleti nyelvjárásokban, ha mássalhangzó elé kerül, sőt még magánhangzóval kezdődő morféma előtt is van V.-Vj. példa erre az ejtészváltozatra. Valamennyi *-k*-féle hang, a [*k*] bármilyen realizációja, magánhangzó utáni helyzetben mindegyik keleti-osztják nyelvjárásban megmarad, akár magánhangzóval, akár mássalhangzóval kezdődő suffixum következik utána. (223—5).

A *t* második elemű hangkapcsolatoknál az *-nt*, *-rt*, *-lt* > *n'*, *r'*, *l'* ejtés-változata viszont mindig létre jön, ha e szóvégi hangkapcsolatok mögé mássalhangzós kezdetű suffixum járul, vagy, ha e mássalhangzókapcsolatok intervokális helyzetből magánhangzó és mássalhangzó közötti helyzetbe kerülnek (225—226). E változásokkal kapcsolatosan bizonyos hiperkorrekt alakok létezésének a lehetősége is felmerül.

A szóvégi *-t* viszont a *-[k]* és a *-p* viselkedésétől eltérően — még magánhangzó utáni helyzetben is eltűnhet a V.-Vj.-ban a mássalhangzóval kezdődő formánsok előtt (226).

A többi mássalhangzóval kapcsolatos példaanyag — e hangok szóvégi ritkasága miatt — igen szerény: *-t* az *-ll* és *-nt* mássalhangzókapcsolat második elemeként a mássalhangzóval kezdődő morfémák előtt elmarad (226). Affrikáta nem ejtésére is van példa, midőn *-n.tš*, ill. *-l.tš* mássalhangzókapcsolat praeconsonanticus helyzetbe kerül (226).

A keleti-osztjában a mondatfonetikai váltakozásoknak kitett szóvégi mássalhangzók összetétel előtagja végén, ugyanúgy viselkednek, mint monoton belüli szókapcsolat első tagjának végén. E megfigyelés indokolja az összetételek és szókapcsolatok együttes tárgyalását. (226—35)

A szóvégi mássalhangzókapcsolatok — *-mp*, *-ŋk*, *-nt*, *-rt*, *-lt*, *-nt*, *-ntš*, *-ntš*, *-l.tš* — lényegileg szinte ugyanúgy viselkednek, ha összetételben, vagy ha csak a mondatban kerülnek mássalhangzó elé, mint midőn mássalhangzó kezdetű szuffixum követi őket: vagyis második elemük helyett az első elem utolsó szakaszának elzöngétlenedése, vagy még az sem jelentkezik, I. I., III., V., VII., VIII. táblázat és 227., 230., 232—3., 234—5., 235. lap. A suffixumok előtti váltakozásokhoz hasonlóan, az *-ŋk* > *ŋ'* változás még akkor is lehetséges, ha magánhangzóval kezdődő szó következik az *-ŋk* végű szó után. (230) Összetétel és szókapcsolat, lazább szótalálkozás esetén azonban arra is akad példa, hogy *-mp* (227) *-ŋk* (229, 230) *-nt* (232—3) és *-nt* (235) második eleme a rákövetkező mássalhangzó előtt is megmarad. Ennek a gondos artikulációnak okát valószínűleg csak a beszédsebesség, esetleg az ütemhatárok ismeretében, azaz csak az élőbészéd, nem pedig lejegyzés alapján lehetne kideríteni. Érdekes módon az affrikáták, *-tš*, *-tš* a szóvégen hol egységes hangként viselkednek, s vokális utáni helyzetben változatlanul megmaradnak, hol pedig szinte kételemű hangkapcsolatnak tekinthetők, melyből praeconsonanticus helyzetben csak az első elem, az explozíva marad meg, a homorgan spiráns lekophat (235). A rendelkezésünkre álló példák igen kis száma miatt ebből messzebbmenő következtetéseket nem lehet levonni.

A magánhangzót követő szóvégi mássalhangzók viselkedésében mássalhangzó előtt (összetételekben és szókapcsolatokban) egyrészt a hang milyensége, másrészt a nyelvjárások földrajzi elhelyezkedése szerint észlelhetők eltérések. Szabályszerűséget csak a *p*, *k*, *t* explozívakkal kapcsolatosan állapíthatunk meg, mert a fellelhető példák száma csak ezeknél elegendő nagy.

A szóvégi *-p* (ill. V., Vj. *u*) és *-[k]* magánhangzó utáni helyzetben lényegileg úgy viselkedik mássalhangzóval kezdődő szó előtt, mint mássalhangzóval kezdődő szuffixumforma előtt, azaz változatlanul megmarad (228). Ettől az általános szabálytól eltérés csak akkor észlelhető, ha a következő szó homorgán képzésű hanggal kezdődik. Ha *-p* után *p*-kezdetű szó¹ (ill. V., Vj. *-u* után

¹ Külön figyelmet igényel az a tény, hogy a Trj. és a többi osztják nyelvjárás szóvégi *-p*-jének a szurguti nyelvjárásoktól keletebbre eső vidékeken csak egyes szavakban felel meg, *-p* de a szabályszerű megfelelésnek *-u* tekintendő, vö. fent 218. 1. és 222—3. 1.

m- kezdetű) vagy *-[k]* után *[k]*- kezdetű szó következik, akkor a szóvégi *-p* (V., Vj. *-ü*) és *-[k]* megmaradhat, eltűnhet a megelőző vokális elzöngétlenedő kicsengését okozva vagy e nélkül is eltűnhet, miközben a következő szó kezdőhangja változatlan maradhat, vagy időtartama kissé vagy erősebben megnyúlhat. A kombinatórikus lehetőségek közül valamennyire — különösen a gyakori *[k]* esetén — bőven van példánk. A létrejövő váltakozások nem mutatnak nyelvjárási eloszlást (vö. II, IV. táblázat, 228—9, 230—2). Figyelmet érdemel az a körülmény, hogy a Vj. *-[k]* helyett többször még vokális szókezdet előtt is csak a magánhangzó utolsó szakaszának elzöngétlenedése marad meg (230 l.).

A magánhangzó utáni szóvégi *-t* viselkedése viszont nem a következő szó kezdőhangjától, hanem nyelvföldrajzi tényezőktől függ (l. VI. táblázat). A Trj. *-t* mindig változatlanul megmarad a szó végén. Arra is csak egy példánk van, hogy a többi zárhanghoz hasonlóan, a következő szókezdő *t*-vel egybeolvadva azt az első szó zöngétlen kicsengése mellett megnyújtja (234). A szurguti nyelvjárásoktól keletre beszélt nyelvjárásokban (V., Vj., VK., Vart.) a magánhangzó utáni szóvégi *-t* csak önmagában feljegyzett, vagy mondat végén álló, vagy magánhangzóval kezdődő szó előtt található meg következetesen; mássalhangzók előtt meg is maradhat, de eltűnésére elzöngétlenedés utalhat vagy éppen nyom nélkül is eltűnhet (233—4).

A szóvégi *-t* gyakori eltűnésének messzemenő következményei vannak. Több rag, képző és jel végződik magánhangzó + *t*-re; minthogy ezek a morfémák a mondatban gyakran kerülnek praekonsonanticus helyzetbe, szóvégi *-t*-jük oly gyakran tűnik el, hogy többüknél a mondatfonetikai váltakozások gyakorisága, a morféma kétféle alakját eredményezte. Így a többesjel (236—7), a személyes névmások tárgyragja (237—8), az instrumentális (238—9) és több locativusi adverbium (239), továbbá a sorszámnévképző (240), és néhány főnévképző (240) esetében *-t*- vagy vokálisvégű alakokkal is kell számolnunk. A morfológiai kétalakúsághoz, az eddig ismert példaanyagban, semmiféle funkcióhasadás nem járul. Amíg a szóvégi *-t* ~ \emptyset váltakozás bármilyen helyzetben bekövetkezhet, a funkcióhasadás létrejötté meglehetősen valószínűtlen, mert a magánhangzóvégű morféma könnyen homonimává válhatna. Mint-hogy, azonban a nyelv fejlődése nem követi a logika törvényeit, így e kétalakú morfémák további fejlődése ennek ellenére különös figyelmet érdemel a jövőben.

A mondatfonetikai vizsgálódások eredményei egy gyakorlati kérdést vetnek fel: az osztják átírás egyszerűsítésekor mi legyen a sorsuk. Kétségtelenül lehet a fonematikus és a fonetikus átírás mellett is érveket felsorakoztatni (240—1).

Eddigi vizsgálatok a szóvégi és szótagvégi mássalhangzók eltűnéséről

A szakirodalomban eddig részletesebben főként csak a nyugati-osztják, azaz az északi és déli nyelvjárások szóvégi és szótagvégi mássalhangzóinak vagy pontosabban mássalhangzókapcsolatainak váltakozásáról esett szó.

Tudomásom szerint először CASTRÉN említette, hogy szóvégi helyzetben a zárhangok közül az osztják *-t*, valamint a Szurg. nyelvjárásban a *-ɣ* is eltűnhet (CASTRÉN, Versuch einer ostjakischen Sprachlehre, 1858, 17; Patkanow — Fuchs 41 kk. a továbbiakban PF).

FOKOS DÁVID szintén tett megfigyeléseket a zárhangok szóvégi lekopásával kapcsolatosan.² Példái közül azonban csak egy igazolja, hogy a szóvégi *-t* megmaradása, illetőleg eltűnése ugyanabban a nyelvjárásban is előfordulhat. Az osztják tagadó szó ugyanis szerinte a déli nyelvjárásokban *én, ént* (*en, ent*) (PF. 42). A FOKOS idézte többi példa csak azt igazolja, hogy nyelvjárásközi összehasonlításban *-rt ~ -r* megfelelés is lehetséges: É. *nör ~ D. närt* 'Brücke', É. *sort, V. sart, Vj. sar* 'Hecht' (uo.).

FOKOS megfigyelései arra az esetre is kiterjednek, midőn egyes összetételek előtagjának szóvégi *-p*, illetőleg *-g ~ -v* hangja tűnik el: *āmmōχ* (= *āmp-mōχ*) 'junger Hund', *jīg-ana, jīv-ana, jiana* '(Vater-Tochter), Schwester'; harmadik példája azonban talán inkább asszimilációnak tekinthető. *jigpoχ, jiv-poχ, jiboχ* '(Vater-Sohn), Bruder' (uo.).

STEINITZ szerint a liquida utáni zárhangoknak lekopása szóvégen, illetőleg szótag végén mássalhangzó előtti helyzetben egyúttal a liquida elzöngétlenedését okozva rendszeresen bekövetkező jelenség: Szin. *rt > r, lt > l* (OVd. I, 27), Serk. *rt > r* (uo. 204). STEINITZ feljegyzései szerint a Serk. nyelvjárásban több mássalhangzócsoport megváltozik, ha intervokális helyzetből mássalhangzó (kivéve *t*) elé kerül. Így *mp > m^cp, m^c, m³; nt > n^ct, n^c, n³; nt > n^ct, n^c, n³; ηk > η^ck, η^c, η³; mt > m^c, m³; ηt < η^c, η³; jt > j; lt > l^c; rt < r* (uo. 201–4).³

A zárhangok eltűnése és asszimilálódása, amit már CASTRÉN is megfigyelt, KARJALAINEN szótárának szóanyaga és példamondatai alapján a V., Vj. és Trj. nyelvjárásban sokkal elterjedtebbnek látszik, mint a Szin. és a Serk. nyelvjárásban.

Mássalhangzók viselkedése suffixumok előtt

Ragok, képzők és jelek előtt a szóvégi mássalhangzók elsősorban a zöngétlen zárhangok — másképpen viselkednek aszerint hogy mássalhangzó vagy magánhangzó előzi-e meg őket; ezért külön kell minden esetben a szóvégi mássalhangzócsoportokat és a magánhangzó utáni szóvégi mássalhangzókat tárgyalnunk.

$p \sim ^c, \emptyset$

A *-p* mássalhangzókapcsolat második elemeként valamennyi keleti nyelvjárásban csak *m* után fordulhat elő. Mássalhangzóval kezdődő ragok előtt a szóvégi *-mp* helyett KARJALAINEN⁴ feljegyzésében *-m^c* található: V., Vj.

² A továbbiakban csakis — legalább osztják nyelvjárásközi összehasonlítás alapján — etimológiusan a szóhoz tartozó zárhangokról lesz szó.

³ STEINITZ valamennyi további megfigyelése denasalisatióra vonatkozik: Szin. (OVd. I, 26–7), Serk. (uo. 200–4). Kéziratomból elkészülte után jelent meg RADANOVICS KÁROLY: Osztják nyelvtanulmányok (Muzsi nyelvjárás (NyK. LXIII és kny. NyelvtudÉrt. 31. sz.), RADANOVICS muzsi nyelvmesterétől STEINITZ Szinja- és Serkál-vidéki nyelvtani vázlatának hangtani fejezetét kérdezte ki: eredményei STEINITZhez képest újat nem tartalmaznak, de igazolják, hogy a STEINITZ közölte Szin. és Serk. jelenségek e két vidék közötti területen is fellelhetők. Így a muzsi adatok részletes közlése mellőzhető.

⁴ KARJALAINEN feljegyzéseit, — ha csak valamely különösebb ok miatt nem látszik szükségesnek teljesen pontosan idézni — egyszerűsített átírásban közlöm; az átíráshoz vö. STEINITZ, Geschichte des ostjakischen Vokalismus, 1950, továbbá VÉRTES E.: NyK. LXI, 247–65, LXII, 255–79. Hogy az írásképp kevésbé módosuljon, megtartottam KARJALAINEN *i, u* betűjeleit. A mássalhangzók hosszúságának és félhosszúságának a

äm'p 'Hund' (48b): loc. V. *äm'n3* (69a, 793a), *äm'n3* (736a), Vj. *äm'n3* (82b); V. *lum'p*, Trj. *lump* 'Schneeschuh' (484a): V. instr. *löm'na'* [sic! V. E.]: *löm'na' nöřxtätä'* 'hihtää' (595a), Trj. loc. *lum'nä* (397a, 756b), Trj. dualis *lum'γän* (484a); Vj. *lomp* 'Kieme(?) (des Fisches)': du. *löm'kän* (484a); Vj. *köm'p* 'Welle' (306a): loc. *köm'n3*, *kömn3* (130b); Trj. *uät ium'p* 'schwacher, stiller Wind, Windhauch': transl. *uät ium'γə (-rə)* (172a).

Megjegyzendő, hogy szóközépi *-mp-* mássalhangzókapcsolat is kerülhet ragozás vagy szóképzés következtében közvetlenül mássalhangzó elé; ekkor itt is bekövetkezik az *-mp- > -m'* ejtésegyszerűsítés (vö. CASTRÉN i. h.): V. *timpəl* 'Noppe (des Tuches), Flaum (des Vogels)' (1001b): sg. 3. sz. birtokos raggal *tim'ləl* (uo.); Trj. *ñimpəl* 'Schleim' (621b): sg. 3. birt. sz. *ñim'ləđ* (uo.), a közismert denominális melléknévképzővel *ñim'ləŋ* (uo.).

Idézhető olyan példa is, mellyel kapcsolatban csak nyelvjárásközi összehasonlítás alapján dönthető el, hogy az *m'* eredetibb *mp-*ből keletkezett-e vagy nem: Trj. *öm'ləŋ* 'Knochenschild in der Ohrengegend des Fisches' (50a), vö. Kam. *ämpəłət* 'Kiemendeckel', Ni. *umpəl'*, Kaz. *ömbəl'*, O. *umbəl* ua. (uo.).

TYERJOSKIN⁵ V. ábécéskönyvében fakultatívnak jelöli az; *-mp- > -m'* ejtésegyszerűsítést: *ämp* 'kutya': loc. *ämpнə* (78), ill. *ämpə* (45), instr. *ämpнə* (144), ill. *ämpə* (45, 69). A szurguti ábécéskönyvben viszont az *-mp-* mássalhangzókapcsolat a mássalhangzóval kezdődő ragok előtt is mindig megtalálható: *ämp* 'kutya': appr. *ämpнам* (124), instr. *ämpнат* (142), du. *ämpхəн* (128, 129), du. abl. *ämpхəны* (128, 129), du. loc. *ämpхəннə* (129).

Magánhangzó utáni helyzetben a szóvégi *-p* a mássalhangzóval kezdődő ragok előtt is többnyire megmarad a Trj.-ban:

əđəp 'neu': kettős szám *əđəp-rən* (201a); *rəvəp* 'Lüge': transl. *rəvəppə*, instr. *rəvəpнат* (798b); *tšəp* 'Hügel': transl. *tšəp-rə* (955a); *köđəp* 'Trommel' (384a): instr. *köđəpнат* (921a).

Egy példánk mintha lenne, ahol a harmadik szótag végén levő *-p* a középfokot jelölő partikula előtt eltűnik: Trj. *qitənəp* 'billig' (5b): *q[itinnə tšək]* *məje* 'verkaufe es billiger' (uo. és vö. 1003a). Ebben a mondatban azonban valószínűleg az *qit* 'kis' jelzős *tin* 'ár' főnév *-n3* ragos locativusa szerepel módhatározóként, s ehhez az egységes szintagmához járul a középfok partikulája. Ezt a magyarázatot az *-n-*: *-nn-* különbségre alapítom, mert a *p* melléknévképző előtt semmi ok sincs az *n* megkettőződésére, a loc. *-n3* ragja előtt *n*-végű névszó esetében pedig természetesen *-nn-* található.

V.-Vj. példákon a szóvégi *-p* szuffixum előtti viselkedését a jelenleg rendelkezésünkre álló anyag alapján megvizsgálni nem tudjuk. Mint másutt részletesen kifejtettem (Egy finnugor hangmegfelelés pontosabb megfogalmazásához, MNy. LXII), a többi osztják nyelvjárás szóközépi és szóvégi *-p*, hangjának a legkeletibb nyelvjárásokban általában *u* felel meg. KARJALAINEN szótárában mindössze öt olyan szót találtam e nyelvjárásokban, mely

Jelölését sem hagyhatom el, minthogy ezek vizsgálódásaimban fontosak. Az aspiráció jelét, melyet KARJALAINEN szótára *k̄*, *k̄'*-nél mindig, *t'*, *p'*-nél olykor kitesz, elhagyom; az elzöngétlenedésnek ezzel azonos, de csak zöngés hangok mögött fellelhető jelét többnyire kiteszem.

⁵ Kéziratom lezárta után jelent meg TYERJOSKIN kitűnő vachi nyelvjárástanulmánya (Очерки диалектов хантыйского языка. Москва—Ленинград 1961). Vizsgálódásai, csak a V. nyelvjárárra vonatkozóan, mindenben igazolják a KARJALAINEN feljegyzéseiből nyert eredményeket. A megfelelő paragrafusokra jegyzetben hivatkozom. Az *-mp*, illetőleg *-mp-* hangkapcsolatra vö. 52. §.

-*p*-re végződik. Ezek közül kettő orosz jövevényszó: V. *lap* 'Pfote, Tatze' < лапа (487b, vö. *kõrlap* 'Hinterpfote' uo., V. *kõtlap* 'Vordertatze' 453b), V., Vj. *pop* < поп (718b); egy törökségi jövevényszó: V. *top* 'Kanone' (1006b) < *top* 'puska, stb.'; egy expresszív eredetűnek látszik: V. *lip*, Vj., VK. *lip* '(Ufer-)schwalbe' (488b). Mindössze az ismeretlen eredetű V. *lop*, Vj. *lop* 'Angel' (1078a) látszik a két nyelvjárási megfelelés egybevetése alapján régebbi szókincsbeli elemnek. Ez utóbbi szó összetételeire látunk majd példákat (228. l.); ragozott vagy mássalhangzós kezdetű képzővel továbbképzett alakja a felsorolt öt -*p* végű szó egyikének sem fordul elő a szótár példamondataiban.

k-féle hangok ~ *ç*, *ø*

k-féle hangokról — és nem *k*-ról vagy [*k*]-ról — kell beszélnünk, mert — amint már utaltam rá — KARJALAINEN szótárában *k̄*, *k̄*, *ç*, *ç*, *ç*, *ç*, *ç*. (= *ux* stb.), *r*, *r* található lejegyzési változatokként. Ezek az alternatívák háromra csökkenthetők, mert *k̄*, *ç*, *ç*, (*r*), illetőleg *k̄*, *ç*, *ç* (*r*) csakis palatalis, illetőleg csakis veláris szóban fordul elő. A csak szurguti nyelvjárások feljegyzésekor használt -*r*-ben viszont már eleve nincs a palatális — veláris, ill. a zöngés — zöngétlen ellentét jelölve. A régebbi felfogásról, mely szerint a szókezdő *k* : *k̄*-fonológiai ellentétet alkot, kimutattam (NyK. LXII, 9—12), hogy az archaikus keleti osztják nyelvjárásokban csak a következő magánhangzótól függő fonetikai realizálódásban térnek el egymástól; a szókezdő *k* és *k̄* éppúgy a hangrend függvénye, mint a szóközépi *k*, *ç*, *ç* (*r*), illetőleg *k̄*, *ç*, *ç* (*r*). A különbség jelölése fonematikus átírásban tehát felesleges.

Azonban még így is *k*, *ç*, és *ç* marad *k*-féle hangként, s ezek megvalósulásának fonetikai feltételeit a szótár anyagából aligha lehet megállapítani. Pozitívumként csak egy állapítható meg: szókezdő helyzetben a keleti és a szurguti osztják nyelvjárásokban csak *k* (hehezetes *k̄*-, *k̄*-) fordul elő, *ç* és *ç* nem. Valamennyi további megfigyelés a szóközépi és szóvégi *k*, *ç*, *ç* előfordulására vonatkozóan többé-kevésbé negatívum: a Trj.-ban KARJALAINEN-nél nem fordul elő szóközépen *ç*, mert a többi nyelvjárás -*ç*-jének többnyire -*r*-, vagy más *k*-féle hang felel meg; a V.-Vj.-ban szóközépen *k* csak magánhangzó előtti helyzetben található, mássalhangzó előtt nem.

Abszolút szóvégen *k* és *ç*, ill. Szurg. *ç*. egyaránt előfordul a keleti nyelvjárásokban: V., Vj., VK., Vart., Likr. *kõrak*, Mj., Trj., *kõrak* 'Adler' (424a); V., Vj., Trj. *nõræk̄*, Mj. *nõræk̄* 'gerade' (591b); V., Vj., *iaç*, Trj. *iãç* ['nép'] (141b); V., Vj., VK. *iõç*, Vart. *iõç*, Likr. *ipuç*, Mj. *iãuç*, Trj. *iãuç* 'Barsch' (134a).

Arra is idézhető példa, hogy szóvégen nyelvjárásonként más-más végződés található: V. *iok̄*, Vj. *iõç*, Trj. *iãuç*, V., Trj. 'Süden', Vj. 'Südwesten'. (142a). Némely szó ugyanazon nyelvjárásból is két- vagy háromféle módon van feljegyezve: V. *námak*, *námæç* 'weich' (619a); Vj. *silæk*, *silæç* 'schief': *silæç* (-*ç* *twyî* 'kallellaan oleva paikka' (888b). Ebből látható, hogy *k*, *ç*, *ç* egymás alternansai.

A felsorolt példákból azonban még azt a következtetést sem lehet teljes bizonyossággal levonnunk, hogy a *ç* abszolút szóvégen nem fordulhat elő, csak szókapcsolatbeli szó végén, mint az idézett utolsó példában. Szótári címszó végén ritka ugyan, de akad rá példa: V. *kõrkõç* 'Ziegelstein' (417a). Ebben az esetben esetleg még sajtóhibára is lehet gondolni, mert ennek az összetett szónak a második eleme V. *kõç* 'Stein' (385b). A Vj. *iõç* 'Schnee-

schuh' (1051a) esetében a szóvégi γ feltűnő, mert címszó végén nem szokott előfordulni; minthogy azonban szókapcsolatban gyakori, így nem minősítendő feltétlenül sajtóhibának. A szóvégződésekről tehát csak annyi állapítható meg, hogy k , χ szóvégen egyaránt gyakori, a γ viszont abszolút szóvégen, szólamvégen nagyon ritka.

Közismert jelenség, hogy a szóvégi $-\chi$ helyett a ragozásban, intervokális helyzetben KARJALAINENNél gyakran $-\gamma$ -található: V., Vj., VK. ox : e. sz. 1. sz. $uy\dot{a}m$, Vart. $\dot{o}ex$: $uy\dot{a}m'$, Likr. $\dot{o}\dot{e}\chi$: $uy\dot{a}m'$, Mj. $ou\chi$: $u\dot{a}m'$, Trj. $ou\chi$: $u\dot{a}m'$ 'Kopf' (21a). (Szóközépi helyzetben is gyakran találunk zöngétlen, illetőleg zöngés hang előtti $\chi \sim \gamma$ váltakozásra példát: V. $oi\dot{e}\chi\tau a$ 'Mitleid' 'fühlen', de: $oi\dot{e}\gamma l\dot{a}m$, $oi\dot{e}\gamma\dot{s}$, $oi\dot{e}\gamma a$ (12a).)

Idézett példáink alapján azonban ismét nem szabad arra következtetnünk, hogy χ zöngétlen és γ zöngés hang előtt fordul elő. Zöngétlen hang következhet γ után is: V., Vj., VK., Vart., $k\ddot{o}r\ddot{a}y\tau\dot{a}$, vö. Likr., Mj., Trj. $k\ddot{o}r\ddot{a}y\tau a\tau\dot{z}$ '(ab)fallen' (431a); V., Vj., Trj. $mu\dot{y}\tau\dot{i}$ 'durch' (515b); V., Vj., VK., Likr., Mj., Trj. $p\ddot{a}y\tau\dot{z}$ 'schwarz' (682b). Ezzel szemben zöngés hang előtt is található χ : V., Vj., Likr. $p\ddot{o}\chi l\dot{e}\eta$ 'Nabel' (670a), V., Vj. $pa\chi n\dot{a}s$ '[felpukkadt]' (683b). Magánhangzóközi helyzetben is előfordul χ : V. $sv\chi\dot{a}lt$ 'grosse Weideart' (843b, de a másolatban és az OL-ben $sv\gamma\dot{a}lt!$); Vj. $tv\chi\tau a$ 'beiseitewerfen' (988b); Vj. $r\ddot{o}\chi\dot{s}l\dot{e}u\dot{e}l$ 'zappeln' (797a). Váltakozó ejtésűnek feljegyezve: V. $rv\gamma\dot{a}m$, $rv\chi\dot{a}m$ $i\dot{a}\chi$ 'die Verwandten' (800a).

Kevésbé ismert az a tény, hogy a χ jelölés nemcsak γ -vel, de k -val is váltakozhat: V. $ka\dot{n}t\dot{a}k\dot{i}n\tau a$, $ka\dot{n}t\dot{a}\chi\dot{i}n\tau a$ 'erschrecken' (322b); Vj. $\ddot{a}n\dot{e}\chi$ 'Essgeschirr': e. sz. 1. sz. $\ddot{a}n\dot{k}\dot{a}m$ (51b); Vj. $t\dot{s}\ddot{o}n\dot{t}\dot{s}\dot{e}\chi$ 'Seil': pl. $t\dot{s}\ddot{o}n\dot{k}\dot{z}$, $t\dot{s}\ddot{o}n\dot{k}\dot{e}\dot{t}$ (952a). Ez utóbbi jelenségre TYERJOSKIN szurguti tankönyvéből is idézhető példa: $\tau\ddot{y}l'\dot{a}\chi$ 'зима' (53, 103 stb.), de $\tau\ddot{y}l'\dot{a}k$ is előfordul (107); a ragozásban: $\tau\ddot{y}l'$ хин 'зимой' (107, 109 stb.), $\tau\ddot{y}l'\dot{a}\chi nam$ 'к зиме' (115), de -к kezdetű rag előtt a translativusban: $\tau\ddot{y}l'\dot{a}k\dot{k}\dot{e}$ (107, 114 stb.).

Szóvégi hangkapcsolat második elemeként csak k realizáció fordul elő az $-\eta k$ hangkapcsolatban. Az $-\eta k$ mássalhangzókapcsolatból η' lesz, ha közvetlenül mássalhangzó elé kerül: V. $i\dot{e}\eta k$, Vj. $i\dot{e}\eta'k$, Trj. $i\dot{e}\eta k$ 'Wasser' (160b): loc. V. $i\dot{e}\eta'n\dot{z}$ (543a), $i\dot{e}\eta'n$ (775b), Vj. $i\dot{e}\eta'n\dot{z}$ (143b, 597b, 763a, 1069b), Trj. $i\dot{e}\eta'n\dot{z}$ (401b, 877b, 1057a), $ma\dot{A}i\dot{e}\eta'n(3)$ (557a), instr. Vj. $i\dot{e}\eta'n\dot{a}$ (456a, 514b), du. Vj. $i\dot{e}\eta'k\dot{e}m$ (747a). Még magánhangzóval kezdődő képző előtt is található η' (<* ηk): V. $i\dot{e}\eta'\dot{e}\eta$, Vj. $i\dot{e}\eta\eta$, $i\dot{e}'\eta\eta$, V. 'nass, wässrig, mit Wasser gemischt', Vj. 'mit Wasser gefüllt, Wasser enthaltend'. (162a). V. $lu\eta k$, Vj. $i\dot{e}\eta k$ ford. nélkül [mitikus szó] (1065a): loc. V. $lu\eta'n\dot{z}$ (375a, 966b), $lu\eta'n\dot{z}$ (378a), Vj. $i\dot{e}\eta'n\dot{a}$ (202a, 1065a); V., Vj. $s\ddot{u}\eta'k$ 'Sonne' (849b): loc. V. $su\eta'n\dot{z}$ [sic! VE.] (1098b), Vj. $s\ddot{u}\eta'n\dot{z}$ (266a); V. $l\ddot{o}\eta'k$ 'Keil': instr. $l\ddot{o}\eta'n\dot{a}$ (1066b); V. $i\ddot{o}\eta'k'$ 'Eis': instr. $i\ddot{o}\eta'n\dot{a}$ (159b); Trj. $o\eta'k$ 'Harz': loc. $o\eta'n\dot{a}$ (35a).⁶ Ezzel kapcsolatban is idézhető olyan példa, ahol csak nyelvjárásközi összehasonlítás alapján állapítható meg, hogy a keleti nyelvjárások $-\eta'$ -, $-\eta$ -hangja valószínűleg $-\eta k$ -ból fejlődött: V. $i\dot{e}\eta'L\dot{a}w$, VK. $i\dot{e}\eta liw$, Vart. $i\dot{e}\eta'L\dot{a}w$, Likr. $i\dot{e}\eta'\dot{e}\dot{a}p$, Mj. $i\dot{e}\eta'\dot{e}\dot{a}p$, Trj. $i\dot{e}\eta'\dot{e}\dot{a}p$, vö. DN. $i\dot{e}\eta k\dot{e}\dot{a}p$, DT. $i\dot{e}\eta'\dot{e}\dot{a}p$. Kos., Fil., C., Szogom., Cs., Kr. $i\dot{e}\eta k\dot{e}\dot{a}p$, Ni. $i\dot{e}\eta'\dot{e}\dot{a}p$, Kaz. $i\dot{e}\eta'\dot{e}\dot{a}p$ 'Schatz'. (164b).

A szóvégi k -féle hang magánhangzó után a mássalhangzóval kezdődő suffixumok előtt is megmarad: pl. V., Vj., Trj. $i\dot{u}\chi$, 'Baum' (143b); du. V. $i\dot{u}k\dot{k}\dot{e}m$ (842a), de Trj. $i\dot{u}'k\dot{e}m$ (928b), instr. Vj. $i\dot{u}\gamma na$ (456a); V. $r\dot{a}k$, Trj. $r\dot{a}k$

⁶ Vö. TYERJOSKIN, 52. sz. §.

'Mehl' (794b): instr. V. *rāknāt*, Trj. *rāknqt* (1034a); Vj. *məχ* 'Land' (504a): instr. *məχnā* (504b, 715a), du. *məkən*, *məkən* (747a); Vj. *iχ* 'Bär' (22b): loc. *iχn3* (785b); Vj. *pōrəχ* 'Wurzel': loc. *pōrəχn3* (725b); Trj. *uāiəχ* 'Tier' (205a): loc. *uāiəχn3* (1099a); Trj. *məšək* 'Faust': instr. *məšəknač* (551a); Trj. *iāχ* ['nép']: du. *iākən* (141b–2a); Trj. *uāχ* 'Geld' (209a): instr. *uāχnat* (77a).

t ~ ˘, ø

A szóvégi *-t* is elsősorban mássalhangzókapcsolatokban tűnik el. Példanyagunk tanúsága szerint *nt*, *rt* és *lt* hangkapcsolatok *-t* eleme tűnhet el.

nt: V., Vj. *on't*, Trj. *ōn't* 'Inneres' (56b): loc. Trj. *on'n3* [sic! VE., vö. 57a] (508a), V. *iuyon'n(3)*, *iuyon'n(3)* ['erdőben'] (56b, 144a), Trj. *ōn'γən* (56b), vö. még V. *on'larə* *pelək* = *on't* (57a); Trj. *grən't* 'Schuld': transl. *grən'χ3* (77b); Trj. *kīn't* 'Ranzen aus Birkenrinde': instr. *kīn'nat* (316a); Trj. *ron't* 'Ohrring': du. *ron'γən* (805b).

Hasonlóképpen a szóközépi *-nt-* *t* elemét sem ejtik, ha a mássalhangzókapcsolat mássalhangzó előtti helyzetbe kerül: V. *kāntəmta*, Vj., VK. *kāntəmta*, Likr. *kāntəmtaγ3*, Trj. *kāntəmta've* 'auf den Rücken heben' (319ab): a ragozott alakok között V. *kun'mim'* (perf.), *kīn'mi* (imperat.), Vj. *kān'mi*, VK. *kīnma*, -i, Likr. *kīn'mi*, Trj. *kun'məm*, *kīn'ma* (uo.); V. *əntəw*, Vj. *əntəy*, VK. *əntəw*, Trj. *əntəp* 'Gürtel' (58b): V. pl. *ən'wət*, e. sz. 1. sz. birt. V. *ən'wəm*, Vj. *ən'wəm*, VK. *ənuəm*, Trj. *ən'pəm*, vö. még Trj. *ən'pi* (uo.); V. *iōntəχ*, Vj. *iōntəχ*, Trj. *iōntəχ* ('Bogen)sehne' (174a): e. sz. 1. sz. birt. V. *iōn'χəm*, Vj. *iōn'kəm*, Trj. *iōn'rgm'*, e. sz. 3. sz. birt. Vj. *iōn'kəl*, Trj. *iōn'rəA* (uo.); Vj. *oljntəχ* 'Kattun': transl. *oljnkə* (122b); Trj. *kōn'taγ3* 'entfliehen': *kōn'Am'* (praes.), *kōntəm* (pret.) (319b).

rt: V., Vj. *mər't* 'absichtlich', Trj. *mərt* 'Gewalt': V. instr. *mər'nā* 'mit Gewalt' Vj. *mər'nəm* [sic!], Trj. *mər'ngt* ua. (542a), vö. még Jg. *mərt*, *mər'ndt* ua. (PD. 1213); V. *per't*, Trj. *pār't* 'Brett': instr. V. *per'nā*, Trj. *pār'ngt* (735ab); Trj. *sort* 'Spanne': du *sor'rən* (876a); Vj. *ir't* 'wolkiges; trübes Wetter (Tag) im Sommer': *ir'k otəl* 'pilvinen päivä' (82ab). A belőle képzett ige az infinitívusban tartalmazza a *-t-*: *irtəmtā* 'sich bewölken, sich mit Wolken überziehen' (82b), de a verbum finitumokban nincs *-t*: *torəm ir'məs* ['az ég felhős lett']; *ir'mäγən*; Trj. *surt* 'schönes Wetter' (875b): transl. *sur'rə* (uo.), Vj. *surtəmta*, Trj. *surtəmtaγ3* 'aufhören (Regen, Schneetreiben, Sturm)' (875b): Vj., Trj. *sur'məs*, Trj. *sur'məA*, de *surtəm* (uo.); Trj. *kōriə'ərt*: du. *kōriə'ər'əm* 'die beiden Spitzen, in den sich das *narkis iuyχ* an seinem einen Ende teilt' (419a).

lt: V. *o'nll't* 'Rätsel': instr. *o'nllnat* (62a); Vj. *tol't* 'Fieber' (1037a), a belőle képzett igék: *tol'ləta* 'Fieber bekommen', *tolləkəntənta* ua. (uo.).⁷

Nyelvjárásközi összehasonlításkor több példa található arra, hogy az *-rt*, *-lt* végű szavak szóvégi *-t*-je egyik vagy másik keleti nyelvjárásban minden helyzetben lekopott: V., Vj., Likr., Mj. *ur'*, Trj., DN., C., Kr. *urt*, DT. *uort*, Ni. *ur'* ['kérő'] (83b); V., Vj. *ārən'*, Trj. *grən't* DN., Fil., C., Szogom., Kr. *ārənt* 'Schuld' (77b); V. *tīl*, Vj. *tīl't* 'Uferwasser' (1034a). Talán itt említhető V. *məlayəl't* 'nun, eben', Vj. *məlayəl* (558a); és V. *pīl't*, Vj. *pīl'* ['felé'] (789b).

Idézhetők olyan példák is, melyeknek csak sing. nom. alakjából hiányozhat a szóvégi *-t* a Trj.-ban, de többes számú alakjukból nem: Trj. *nāvəA*, *nāvəAt*: „pl. (aina) *nāvəAtət*” vö. V., Vj. *nayəl't* 'niedrig' (611b).

⁷ Vö. Tyerjoskin, 52. §.

V., Vj., VK. *tšoməl'*, Vart. *tšoməl*, Likr. *tšöməð*, Trj. *tšoməA*, C., Szogom., Cs., Kr., *tšumət* 'Holzkiste' stb. (946b) a V. többes *tšoməltət* talán az *-lt > l'* végű szavak hatására keletkezett „hiperkorrekt” alaknak tekinthető.

Magánhangzó után a *-t* mássalhangzóval kezdődő ragok előtt megmaradhat, vö. V., Vj. *rit* 'Einbaum' (812b): instr. V. *ritnat* (54a), du. V., Vj. *ritkən* (647a, 155a, 1059b); V. *köt* 'Zwischenraum' (451a): loc. V. *iukötnə* 'a faközben' (uo.); V. *köt* 'Hand' (452b): instr. *kötnə* (459b); V. *pelət* 'Stiche': loc. *pelətnə* (788a); Trj. *ət* 'Nacht': loc. *ətnə*, transl. *ətrə* (100a); Trj. *köyət* 'Länge': du. *köyətən* (287a); Trj. *nəlyət* 'verwundet': transl. *nəlyətən* (617a); Trj. *pənpət* 'Arznei' (713b): instr. *pənpətnət* (714a).

A szóvégi *-t* azonban a V.-Vj.-ban, ragok előtt, akkor is lekophat, ha előtte magánhangzó áll: Vj. *kat* 'Haus': iness. *katnə* vagy *kanə* (357b, vö. 375b); V. Vj. *lät* 'Zeit' (1097b): Vj. *əlänə*, *əlänə* 'zu gleicher Zeit, auf einmal' (11b), V. *tulät* 'Zeit, Termin' (897a): V., Vj. *tulənə*, V. *tulənə*, Vj. *tšulənə* 'damals' (uo.); Vj. *ilnoyət* 'die frühere Zeit, Vorzeit': loc. *ilnoyənə* (115a); V., Vj. *töyət* 'Feuer' (1029a): loc. V. *töyənə* (647a), *töyənə* (819a, 904b, 1100a), *töyənə* (1037b, 1098b stb.), Vj. *töyənə* (1025b), *töyən(ə)* (905a, 1029b, 1099a); Vj. *tšoyət* 'Schnee' (937a): loc. *tšoyənə* (123b), instr. *tšoyənə* (172b); V. *tšuntš* 'Floh' (951b): pl. loc. *tšuntšənə* (1098b); V. *luyət* 'Rindenrolle': instr. *luyənə* (1082b); Vj. *loχ* 'Pferd' (1043b): plur. instr. *loyənə* (456a). ТЫЕРЈОСКИННАЛ az 'eb' plur. loc. *ампəһə* [ə : əмпəһə] (V. 133).

Egyéb mássalhangzók kiesése ragozott, képzett alakokban

Palatalizált mássalhangzókapcsolatok második eleme is kieshet a hármas mássalhangzótorlódás elkerülése végett: Trj. *poət* 'Fett, Talg': transl. *poətən* (789ab); Trj. *ičən* 'Schnee' (1117b): loc. *ičənən* [sic! V. E.] (316b, 481b).⁸

Végül itt említhetők azok az esetek is, melyekben a mássalhangzókapcsolat második elemeként szereplő affrikáta esik ki, ha közvetlenül utána mássalhangzó következik: Vj. *könčš* 'Nagel, Krallen': e. sz. 1. sz. birt. *könčšəm* (408a);⁹ V., Vj. *ončšəχ*, Likr. *ončšəχ*, Trj. *ənčšəχ* 'Kiefer': plur. V. *ončšət*, Vj. *ončšət*, Trj. *ənčšət*, e. sz. 1. sz. birt. Likr. *ončšəm*, Trj. *ənčšəm* (55a); V. *pəlčšəχ*, Trj. *pəlčšəχ* 'Rotz': e. sz. 1. sz. birt. V. *pəlčšəm*, Trj. *pəlčšəm*, (701a).

Összetételek, illetőleg szókapcsolatok előtagjának szóvégi mássalhangzói

A szóvégi zárhangok megmaradása illetőleg lekopása szempontjából — az eddig közzétett szótári anyag tanúsága szerint — közömbös, hogy a zárhangra végződő szó az utána következő szóval összetételt alkot-e, vagy csak véletlenül kerültek-e a mondatban egymás mellé. Különös figyelmet érdemelnek azok az esetek, melyekben — akár összetétel, akár a szavak egymás mellettsége folytán — a következő szó kezdőhangja ugyanaz a zárhang, mint a megelőző szó véghangja. E két általános érvényű megfigyelés előrebocsátása után a következőkben együtt tárgyaljuk az összetételeket, szókapcsolatokat és az alkalmi szótalálkozásokat. Annak hangsúlyozására, hogy itt nem szintagma-

⁸ Vö. Тыерјоскин: 52. §.

⁹ Vö. Тыерјоскин 52. §.

tikus szókapcsolatokról, esetleg már kialakulófélben levő szóösszetételekről, hanem bármilyen alkalmi szóegymásutánról van szó, a továbbiakban két szó véletlen „parole”-beli egymás mellé kerülését szótalálkozásnak nevezem. A példák nagy száma miatt a lehetséges hangtalálkozásoknál KARJALAINEN szótárának lehelyei közül csak egyet-egyét adok meg a táblázatokban. A táblázatokban látható üres helyek semmiestre sem jelentik azt, hogy az ott feltüntetett két hang közül az egyik nem kerülhet a másik mögé hanem csak annyit, hogy a szótár anyagából valamely hangkapcsolatra nem találtam példát. A szóvégen és szókezdeten szereplő azonos zárhangok találkozását a táblázatoktól elkülönítve tárgyalom.

A szóvégi -p

Mint már a ragozott és továbbképzett szavak tárgyalásával kapcsolatban is láttuk, a -p szilárd mássalhangzókapcsolatban mint az -mp kapcsolat tagja fordul elő szóvégen. Összetételben és szótalálkozásakor is csak magánhangzó előtt marad az -mp szóvégződés változatlanul, mássalhangzóval kezdődő szavak előtt a -p lekopik. Kivétel mindössze kettő akad: Trj. *gmp дарад нōγa атā атāχ* 'koira huiskuttaa häntäänsä' (610b). Talán az alany és a tárgy kimondása közben az adatközlő szünetet tartott, s ezért nem következett be a különben szokásos -mp > -m^c ejtésegyszerűsítés. A másik esetben p-kezdetű szó előtt található -mp: V. *āmp pōrta-ntēuāl* 'собака кучаерця' (736b). A Vj. *ām moyāl əsli* 'päästä koira vapauteen (nuorasta)', *ām moyāl iəliləyəl* 'koira juoksee vapaana' (513a) esetében az *ām* vagy sajtóhiba a várható *ām^c* helyett, vagy esetleg gyors beszéd okozhatta a két m között az elzöngétlenedés elmaradását.

Egy esetben az -mp p-je a következő p megnyúlását eredményezi: V. *lumpeļək* 'der eine Schneeschuh' (484a).

PAASONEN, aki általában nemigen jelölte — legalábbis szótári gyűjtésében — a mondatfonetikai változásokat, a Jg. *āmp* összetételei között szótárában egy ízben mégis figyelmet fordít erre a jelenségre: *ām-mōk* 'junger Hund' (PD. 75), vö. Patkanovnál, fent 221 . 1.

A V.-Vj, -p végű példáinkban — kivéve az -mp végűeket — a szóvégi -p többnyire a tagadáskor használt enklitikus partikula. Valószínűleg bármilyen hanggal kezdődő szó következhet utána, példáinkban azonban rendszerint a tagadószó követi: V. *lōγ matā kpsijāp ənt oγəlyəl* 'hän ei usko ketään, онъ никоу не вѣрить' (19b), Vj. *mōrəχ sōχsontrr uolman matālip əntə uersən* 'koko syksyn mittaan et mitään (ole) tehnyt' (60b), de vö. V. . . . *matālip mänä əntə tus* ' . . .ничего не принесъ' (59a). A -p partikula ilyenkor, amint már részletesebben kifejtettem (NyK. LX, 330, uo. további példák) valószínűleg nyomatékosít, s így mondatfonetikai változásoknak annyira nincs kitéve, hogy még teljesen szokatlan hangkapcsolatokban is megtalálható: -np: Vj. *nōη uorηanp əntim uolkal* 'von dir war (damals) keine Spur, kein Dunst, du warst damals noch gar nicht da (als z. B. etw. geschah; verächtlicher Ausdruck)' (238a); -γp: Vj. *əi nayoγp əntim* 'ei ole yhtään käpyä' (443b). Megjegyzendő, hogy nem tagadó, hanem állító mondatokban is megtalálható a -p partikula nyomatékosító elemként, mégpedig ugyancsak egyébként szokatlan hangkapcsolatokban. Ilyenek: -ηp: Vj. *mā matkōrā nōηp itəu kōrā* 'minä (sain) yhtä paljon kuin sinäkin' (430b, 498a); -χp: V. *oχp il penti*

['takard be a fejet'] (112a), Vj. *νήχρ υνρᾶχτῆσιμ* ['a patrnak fordítottam (a csónakot)'] (26a).

Mint fent már említettük (222—3 l.), kevés V.-Vj. szó végződik *-p*-vel. Ezek közül csak a V. *lop*, Vj. *ἰορ* 'Angel' (1078a) szónak jegyezte fel KARJALAINEN számos összetételét (uo.). A *-p* végződés ezeknél V. *ἰ-*, V.-Vj. *υ-*, *p*, V. *tš-* kezdetű szavak előtt is megmarad *-p*-nek. Kivétel csak egy ismeretes: Vj. *ἰοῦει* 'Angelrute' (uo., vö. Vj. *υει* 'Stiel' 203a), ahol asszimiláció következtében *-pu-* > *-w-* változás következett be. Az idézett névszóból képzett V. *λοπᾶλτα*, Vj. *ἰοπᾶλτα* 'angeln' (uo.) ige felszólító módjában is találunk *p* > *w* változást: V. *λωῶλα*, de Vj. *ἰοπλα*, *ἰοπλα* (uo.).

A V. *σῶιᾶρ κῶτῆν* 'pikkujoutsen' (362a) esetében a szóvégi *-p* talán sajtóhiba (vö. 218. l.). Talán ilyenek vehető a V. *οντᾶρ* szóvégi *-p*-je is ebben a kifejezésben: *ἰοῦρᾶμ ονῶτᾶρ πετῆσκᾶν* 'gezogene Büchse' (57a, 138b), hacsak nem a következő szó szókezdő *p*-jével magyarázható a *-p* a várható *υ* helyett (vö. lent).

Minthogy ezzel valamennyi a szótárban előforduló V.-Vj. magánhangzó +*p* végű szó mondatfonetikai környezetét megvizsgáltuk, felesleges ezt a kevés esetet a II. táblázatba is belefoglalnom.

Az éppen említett V.-Vj. szóvégi *-p* eseten kívül a magánhangzót követő szóvégi V.-Vj. *-υ* ~ Trj. *-p* magánhangzóval és mássalhangzóval kezdődő szavak előtt egyformán változatlanul megmarad. Kivétel csak *m-* kezdetű szavak előtt található a V., Vj.-ban: *-w* > ' lehetséges változásra példa: V. *ἡλ. τῆᾶω* *μῶγᾶρ*, *ἡλ. τῆᾶ* *μῶγᾶρ* 'Floss am einen Ende der Schnur der Hechtangel' (618b); a Vj. feljegyzési mód is fakultatívításról tanúskodik: ',*ἡλ. τῆᾶ*' (*w*) *μῶγᾶρ* (*w* on heikko labiaalin, *w:n* artikulationilla »ääntyvä» puheäänötön ä:n »sulku») 'Knüttel als Floss und zum Töten der Fische an der Schnur ...' (uo.); V. *τιντᾶ* *μᾶλι* 'maksaa ясакъ' (1004a, *τιντᾶρ* 'Abgabe' uo.).

Összetétel és szótalálkozás esetén is a legtarkább helyzet *p*-vel kezdődő szavak előtt adódik, ha V., Vj. *-p*, *-υ*, Trj. *-p* végű szó előzi meg.

1) Semmi változás nem történik sem a szóvégi sem a szókezdő hanggal: V. *λοππῦᾶλ* 'Angelschnur' (676a, 1078a); vö. még a már fent idézett V. ... *ονῶτᾶρ πετῆσκᾶν* (vö. továbbá a 227. l.); Vj. *σατᾶυποῶν τῆᾶ ἡυρ* 'Verstärkung, Lederring am oberen Rand der Scheide' (886a); Vj. *σοῦσαιου πῦῆκι* 'Kohlmeise' (818b); V. *υᾶρᾶω* *πῶῆκ*, Vj. *υᾶρᾶω* *πῶῆκ* 'Stellpflock am Zaunbogen' (237a, 710a); Vj. *υοτῆυ-παῦᾶλ* 'Holz an der Schneide des Schabmessers' (277a); Trj. *υῶρᾶρ-πατᾶλ* 'Hosenboden' (78a); Trj. *κῶῆ τῆῖπᾶυηκ* 'Zinke des Rechens' (409b); Trj. *λῖκ.ᾶπᾶτῆ* 'Ende einer Flussbucht, (477b); Trj. *σαῖᾶρ παῆῆμ* 'potkin nuotan' (713a 821a); Trj. *κ[ᾶ]ᾶρ* *παῖρῆ* 'irtonainen verkon kannatuspalikka' (372a), vö. még 689a.

A V. *αμτᾶπῦᾶλ* 'Seil, Riemen, womit das Kind an der Wiege festgebunden wird' (59b) összetételben a szóvégi *-w* (*αμτᾶω* 'Wiege' uo.) talán a V. *πῦᾶλ* 'Seil, Schnur, Binderiemen' 675b) szókezdő *p*-jének hatására hasonult. (l. fent).

2) Az első tag, illetőleg szó végét elzöngétlenedés jelzi, a következő szó kezdőhangjának időtartama pedig megnyúlik: Trj. *υῖῆτᾶ* *πεγ.ᾶρτ* 'harjaorsi' (231b); Trj. *σεῖᾶ* *πιγ.ᾶ* 'Schnürband' (834a); Trj. *αυ.ᾶρᾶη* 'Griff des Ruders' (1079a); Trj. *τῶῆυρᾶρ* 'gerade geriefelt': *τῶῆυρᾶ* *πετῆῖγᾶν* 'Stutzen (Flinte, gerade geriefelt)' (71b, 991a).

3) Az előtag, illetőleg az első szó végéről elhagyott *-p* (V. -Vj. *-υ*) hangot, csupán a szókezdő *-p* hosszabb ejtése jelzi: V. *σαῖᾶω* 'Zugnetz': *σαῖᾶ* *πεγᾶμ* 'nuotan siipi' (820b); V. *σατᾶω* 'Scheide': *σατᾶ* *πῦᾶλ* 'tupen raksi' (885b), V. *σατᾶπῦᾶλ* (675b); Vj. *ἰοπῦᾶλ* 'Angelschnur' (676a, 1078a); Trj. *πυῆρ* 'haarig':

I. táblázat

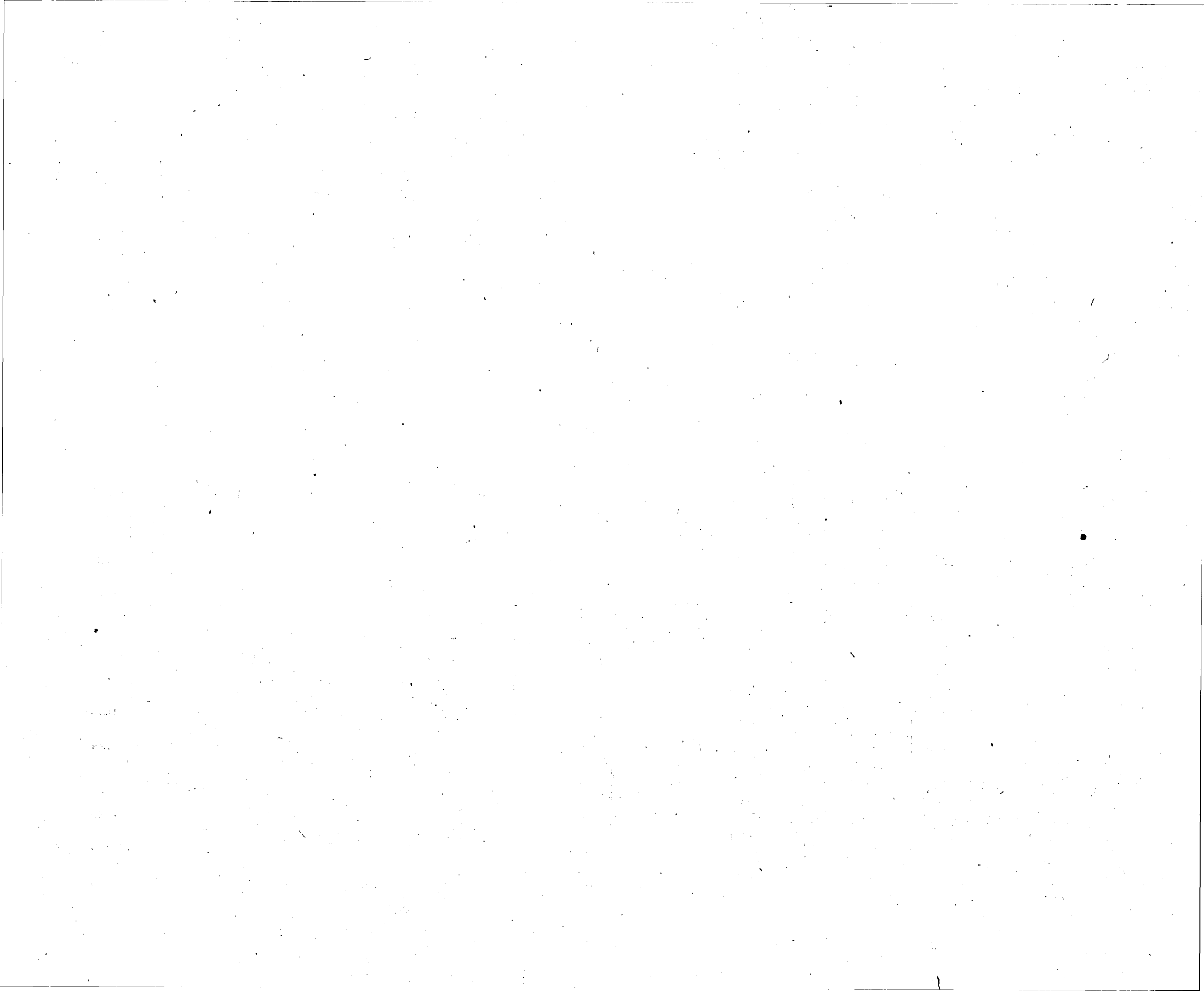
Szóvégi -mp > m'		A következő szó kezdőhangja															
		í-	u-	k-	k-	l-(l-)	l-	l'	m-	n-	n'	p-	r-	s-	t-	tš-	t-
V.	összetétel			48b						571b	49b			49b			
	szótalálkozás										616b						
Vj.	összetétel	48b		48b					49a		49b	49a		49b		484a	
	szótalálkozás		261b	58a		58a			616b	571b	58a						261b
Trj.	összetétel	484a		48b	49b	306a	49a			571b		484a		49b		50a	50a
	szótalálkozás																

II. táblázat

Szóvégi -p		A következő szó kezdőhangja															
		voc.	í-	u-	k-	k-	l-(l-)	l-	l'	m-	n-	n'	r-	s-	t-	tš-	t-
Trj.	összetétel *		478a	806b		78a	1053b					78a		419b		834a	372a
	szótalálkozás	372a	138b	271b	19a	266a	238b	220a		138b	820b	276a	812b	833a	872b		821a

III. táblázat

Szóvégi -nk, -nk > -n', (-n')		A következő szó kezdőhangja															
		í-	u-	k-	k-	l-(l-)	l-	l'	m-	n-	n'	p-	r-	s-	t-	tš-	t-
V.	ö.	161b	162a	162b		164a			163b		690b	693b	578b	163b		36a	160b
	t.	162b	249b		464a	849b				849b		849b		849b			
Vj.	ö.	161b	162a	162b	163a				163b	163b	690b	164a		163b		36a	
	t.	176b	214b	283a	466a				293b	849b	606a	763a	803b				484b
Trj.	ö.	802b	162a	162a		164a			163b		690b	163b		163b	160a		999a
	t.	176b	159b	287a	389a	849a	159b		159b	349b		743a		161a			1065b

kōrasəpənəp (707b, vö. 496b és Trj. *kōrasəp* 'ähnlich aussehend' 337b); Trj. *uā ātəpāwā* 'Griff des Schabeisens' (277a).

4) A szóvégi mássalhangzó helyett csak a megelőző magánhangzó utolsó részének elzöngétlenedésére utalt feljegyzésében KARJALAINEN: Vj. *la'pətā* 'Pfoten»teller» des Wildes' (488a, vö. V. *lap* 'Pfote' 487b, Vj. *pətā* 'Boden' 763b); Vj. *sōtiw* 'Wachskerze': *sōti* *pōyəl'ta* 'puhaltaa sammuksiin' (883a).

5) A szóvégződés és a szókezdő helyett csak egy, nem is hosszabban ejtett hangot jegyzett fel KARJALAINEN: V. *amtəpətə tʃi.tʃi mok* 'jüngstes Kind, Nesthäkchen' (59b, vö. V. *amtəw* 'Wiege' uo., V. *pətš* 'Boden' 763b). Arra is van példa, hogy a V.-ban a megfelelő szóvégi *-u* a szókezdő *u*-vel olvad nyúlás nélkül össze: V. *ontəwej* 'Schaft des Spiesses' (40b, *ontəu* 'Spiess' uo., *uei* 'Stiel' 203a).

A feljegyzés szerint fakultatív az ejtés, vagy változatlanul ejthető az elő- és utótag, illetőleg az első és a második szó, vagy a két azonos zárhang egy hosszabbá olvadhat össze: V. *siyəpüyal*, *siyəpüyal* 'Zugschnur' (834a); V. *uarəw pōnək*, *uarə pōnək* 'Stellplock am Zaunbogen' (237a); Trj. *sāiəp' pāi.ān*, *s-pāi.ān* 'nuotan siipi' (821a); Trj. *intəp pōχ*, *intəpōχ* 'Nadelöhr' (661a), vö. I, ill. 3 típusal.

A 3) és 4) változatot fakultatíven feljegyezve is többször megtaláljuk a szótárban: V. *siyəpüyal*, *siyəpüyal* 'vyö, johon kengänvarsia kannattavat remmit kiinnitetään' (675b); Vj. *pökäli*: *io'pökäli*, *io'pökäli* 'Schwimmer an der Angel' (667b).

Egy Trj. szó háromféleképpen feljegyezve (2. és 3. típus szerint) is előfordul: *sām.āorə'pun* (707a), *sām.āorə'pun* (857b), *sām.āorə'pun* (1088b) 'Augenbrauen, Augenwimpern', a Vj. *semiorəupun* (857b) esetében a Trj. *-p*-nek *-u* a megfelelője, de a V.-ban *-χ* található: *semiorəχpun* (707a, 857b, 1088b)!

A szóvégi *-k*

Felmerül a kérdés — ha szóközépen, mint láttuk, nem is állapítható meg a *k*, *χ*, *γ* jelölés fonetikai oka —, vajon szóvégen nem mondatfonetikai okok határozzák-e meg, hogy KARJALAINEN melyik betűjelet alkalmazta. Hiszen könnyen található példák, melyekben különböző mondatfonetikai helyzetekben más és más a jelölés, pl. Trj. *oγ*. 'Kopf' (21a), de *oγ.pətš* 'Scheitel des Kopfes' (22a), *okšəχ* 'Kopfhaut' (22a). Ide vonatkozó példáinkat áttekintve arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy sem a hangrend, sem az összetétel második tagjának, illetőleg a következő szónak a kezdőhangja nem befolyásolja döntő módon a KARJALAINEN adta írásképet, l. IV. táblázat. Ragadjunk ki mind-egyik nyelvjárásból egy-egy szókezdő hangot (zöngést, zöngétlent, magánhangzót) és vizsgáljuk meg, milyen *k*-féle hang előzheti meg.

A V. nyelvjárásból nézzük az *l*-szókezdetet: *-k* után: „*l'ōk'ler*¹ [¹Kk:ssa l':n alapuoellela kysymysmerkki]” 'Wiesenufer' (474b, vö. V. „*lōk'* 'Bucht'” 473b); *nk* után: *ia'nk li'te ia'gam* 'я пить хочу' (160b); *-χ* után: *än.tšəχli'iz* 'Blüte der wilden Rose' (54b, *än.tšəχ* 'Hagebutte' uo.), — *ioχ l[ηnata]* 'mennä, astua huoneeseen' (1069b); *-γ* után: *än.tšəγlor* 'Wurzel der wilden Rose' (55a) — *uāšəγ lwəš* 'утка нырнула' (1069b), sőt arra is van példa, hogy *l*-előtt *-nk* ill. *-η* található: *sünk lwəuəl*, pret. *sünη lwəš* ['a nap lenyugszik, lenyugodott'] (1069b).

A Vj. példákából válogassuk össze azokat, ahol magánhangzóval kezdődő szó következik valamely *-k*-féle hang után: . . . *tšək oiəmłəuəl* ['nagyon gyászol'] (13a); *molaḱ al'ηəu iux* 'pyöreäpäinen seisäv' (520b); *iöχ eiəriöη ala mänuał* 'ему девятый годъ пошелъ; (110a); *ärəγ irtantia* 'jakautua, erota' (76b).

A Trj. példák közül lássuk a *t*-elöttieket: *leko t[örəptətəve]* 'kadottaa tie' (1021b); *u[ärəḱ] tōi* 'aukea, puuton jokilatva, чистая вершина' (237b); . . . *nipiksöχ tin tšiaA* '[. . . rubelba kerül]' (272b); *kšitA uAəγ tāvi* 'schattige Stelle, Schatten' (268b).

Az *-ŋk* végződésből mássalhangzóval kezdődő szavak előtt *-ŋ* lesz (l. III. táblázat), de — mint fent már láttuk (229, vö. 1069b). — a *-k* meg is maradhat. Erre összetételben is van példánk: V. *än tšəγpōηkiux*, de Vj. *än tšəγpōηiux* 'wilde Rose' (54b); V. *iəηksəγən* 'Kelle aus Birkenrinde', de Trj. *iəηsəγən* 'viereckiges Rindengefäss für Wasser' (848b); Vj. *iəηkəorpert* 'Wasserrinne' (329b). Az *-ŋk* > *-ŋ* ejtés változatra viszont magánhangzós szókezdet előtt is található példa: Trj. *iəη on'na piti* 'vesi रुपesi märkimään' (35a). Elég gyakori az *-ŋk* változatlan megmaradása szótalálkozásoknál is, így V. *i-* (163b), Trj. *u-* (224a), V. *k-* (389b), V. *l-* (922b, 1017a, 1098b), Trj. *p-* (723b) és V. *s-* (878a, 1065a) kezdetű szó előtt találunk rá példát.¹⁰

Különös figyelmet azok az esetek érdemelnek, melyekben a magánhangzó után álló *-k*-féle hang mássalhangzós szókezdet előtt elzöngétlenedéssé redukálódik. Erre Vj. példákat tudunk idézni: Vj. *räk* 'Mehl' (794b): *rä*̄*iəηk* 'Mehlsuppe mit Fleisch od. Fischmehl' (794b, 723a), *räiəηk* 'Vorteig' (794b); Vj. *konəḱ* 'warm': *nōŋ konə*̄* upsən?* 'onko sinulla lämmin?' (310a); *lō pörkima-γəm* 'дорогу занесло' (731b, Vj. *lök* 'Weg' 472b); Vj. *poiḱorəḱ* 'Ferse': Vj. *poiḱorə*̄*tšək* 'Ferse (die Rundung derselben)' (658b).

Mínt hogy a *k-*, illetőleg *k̄-* szókezdet a hangrend függvénye, ezért a [*k-*] kezdetű szavakat megelőző *k*-féle hangra végződő szavak mondatfonetikai változásait együtt tárgyalhatjuk. KARJALAINEN feljegyzéseiben ötféle lehetőség fordul elő:

1) A szóvégződés és a szókezdet is teljesen változatlan marad összetételben, illetőleg szótalálkozásakor (*-kk-*, ill. *-k k-*, *-χk-* *-χ k-*, *-γk-*, *-γ k-*).

2) A szóvégi *k*-féle hang helyett csak elzöngétlenedést jegyzett fel KARJALAINEN; az ezt követő [*k*] időtartama félhosszú vagy hosszú (*-k̄-*, *-k̄̄-*).

3) A szóvégződés és a szókezdet egy hosszabb hanggá olvadt össze (*-k̄-*, ill. magánhangzóra végződő szó után *k̄-* kezdetű szó).

4) A szóvégi *k*-féle hang helyett elzöngétlenedés jele látható (*-k̄̄-*, *-k̄̄̄-*).

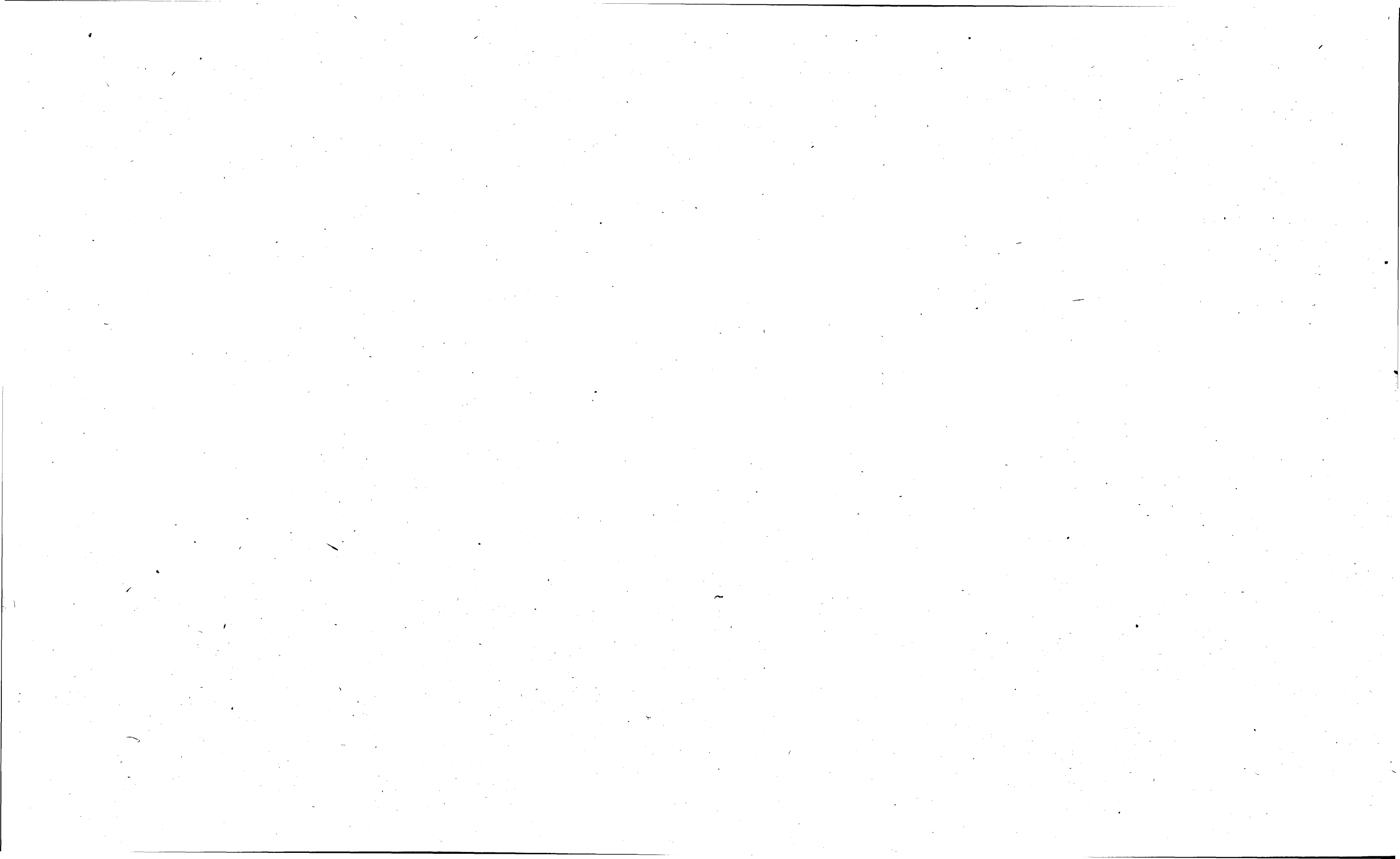
5) Csak a szókezdő [*k-*] marad meg (*-k-* illetőleg magánhangzóra végződő szó után *k*, kezdetű szó).

Idézhető olyan példa is, amely azt mutatja, hogy ugyanazt az összetett szót — különböző nyelvjárásokból — ötféleképpen jegyezte fel KARJALAINEN: a V. *konəḱ*, Vj. *konəḱə*, Trj. *kəntəχ* (317b) és a V., Vj., VK., Likr. *ku*, Mj. Trj. *ko* (279a) szó összetételei között mind az öt típust megtaláljuk: az 1. típusra Trj. feljegyzés van *kəntəḱko* (369b); a 2. típusra két feljegyzés is akad: Mj. *kəntəḱko*, Trj. *kəntəḱko*; a 3. típusra V. példa van: *konəḱku*; a 4. típusra: Vart. *kəntəḱku*, Likr. *kəntəḱku*; az 5. típusra: VK. *kəntəḱku* 'Östjake' (318a). Mint ismeretes, PAASONEN általában nem jelölte a mondatfonetikai változásokat, de szótára Jg. feljegyzéseiben *kəntəḱko* található, holott magánhangzó, *l-*, *n-*, *n̄-* előtt *kəntəγ-* alakot jegyzett fel, vö. még *kəntə-wəγ* 'Kupfer' (PD. 406).

¹⁰ Vö. Tyerjoskin, 53. §.

IV. táblázat

Szóvégi k-féle hang		A következő szó kezdőhangja																	
		voc.	i-	u-	l- (l̄)-	l-	l̄- (l̄̄)-	m-	n-	n'-	p-	r-	s-	t-	t̄-	t-	ø		
V.	összetétel	-k -k̄ -χ -γ	141a 92a	726b 10a	795b 22b	474b 54b 55a	663b 22b				214b			112a 54b	619b	585a 791b 211a		1006a 825b	
	szótalál- kozás	-k -k̄ -χ -γ	24a 81a 75b 62b	143b 344a	128a 214b 94a 22b	457a 1059a	494a 144a			362a 214b	576a 76b	10a 250a	731b 76b	794b	317b 844b	902a 1061a	927b 285b	653b 76b	619a 472a 54b
Vj.	összetétel	-k -k̄ -χ -γ	92a 7b	726b 55a	215a 1114a 73b	726b 206a	493a			214b	503b 506a	599a 506a	663b 54b	619b	506a 206b		726b 249b	791a 824b	
	szótalál- kozás	-k -k̄ -χ -γ	24a 344a 110a 76b	538a 278a 141b	215a 19a	344a 1083b	471a			362a 76b	576a 7b	114b 652a	991b 591b 1059a	800a 344a 659b	794b 846b	799b	927a 927b	60b 117b	141a 726a 54b
Trj.	összetétel	-k -k̄ -χ -γ	144a	794b 267b	407b 142a 241b 384b	679a 419b 585a 1087a	493a		791b	505b	564a	384b	760a 170a 506a	619b 54b	506a 603a 318a	908a 897b	619b 567a 1077b	983a 1017b	
	szótalál- kozás	-k -k̄ -χ -γ	275a 107a 11a	1114a 899a 137b	273a 241a 317b	569b 998b 317b	494a			619a 899a 907b	660a 565a 64b	696a 41b 624a	1033a 696a 1017b	794b 756b 317b	856b 899a 317b	895a	693a 947b	999a 999a 272b 999a	679a 726a 54b

A sg. 3. személyű személyes névmás alakja címszóként: V. *lõχ*, Vj. *lõχ*, Trj. *lõχ* (1045a); *k-*, *k̄-*val kezdődő szavak előtt — részben egybeírva, részben külön írva — a *k*-féle hangok találkozásakor található öt típus közül négy megtalálható a példaanyagban.

1) Vj. *lõk kõl iäsənlas* 'онъ слово сказаль' (462a). Idézhető többes 3. személyű névmásra is példa: Vj. *lõk kõiä il* (pl. 3. p. ps.) ['az ő körzetük'] (385a).¹¹

2) Többes 3. sz. példa idézhető: Trj. *kenqr* 'arm': *lõ kenqr t* 'они бѣдны' (413b),

3) V. *lõkätll sätz* 'онъ хватилъ его' (459b) — V. *lõ kantäs* 'онъ лѣзъ' (296b); V. *lõ kotäki* 'онъ гдѣ' (367a); V. *lõ kõtnal nauältot litä kolsätz* 'онъ самъ заморилъ свою жену' (375a, vö. 1100b); V. *lõ kolmtäut* ['hallgatózik'] (377b); V. *lõ kmntäköl antz tönämtiyän* 'онъ по-остяцки не знаеть' (992a); hosszabb nyúlással: V. *lõ kayäs* 'hänelle tarttui (esim. luu) kurkkuun' (295b).

4) Vj. *lõ kõiäs* ['ó akar'] (285b) — Vj. *mä lõ kõräl ovrämtäsīm* 'kaadoin hänet jalkakampilla' (26a); Vj. *lõ kõtäki* ['ó hol van'] (367a); Vj. *lõ kolauäl* ['ó meghal'] (373b).

Néhány Trj. példáról az átírás bonyolultsága miatt nem dönthető el egyértelműen, hogy melyik típusba tartozik: a labializáltságra utaló *u*-féle hangot követi az elzöngétlenedés jele; az írásmód alapján tehát (tökéletlenül képzett) *γ* is lehet a névmás végső hangja, de az is lehetséges, hogy a *-γ* és [*k-*] találkozásakor keletkezett hang labializáltságára utal a feljegyzés. Ezek alapján az 1. vagy a 2. típusba tartozik. Trj.: „*lõχ kätn3 kēt*” 'hän jäi tupaan' (347a) és Trj. „*lõχ kē tšā:va*” 'itsellensä' (445a), ez utóbbi példát „*lõχ kē tšā:va*” alakban, azaz világosan 2. típusú feljegyzésben is megtaláljuk (uo.). Vagy 1. vagy 4. típusú feljegyzés a Trj. „*lõχ kō i*” 'missä hän on, онъ гдѣ' (367a). Van Vj. példa, melyet 4. ill. 3. típusúnak is feljegyzett KARJALAINEN: „*lõχ kõräl t. lõχ kõräl* [!]'” ['az ő lába'] (939b).

Megjegyzendő, hogy a Trj. sg. 3. sz. névmást *s-* előtt is többször *k* végűnek jegyezte fel KARJALAINEN: „*lõχk säwīt pa i* . . .” ' . . . wie er' (841a), „ . . . *lõχk säwīnk*” 'онъ одинъ рāзъ колотилъ . . .’ (852a, vö. 852b); „*lõχk sämt i i*” ['előtte'] (856b); vö. Trj. *māχ* 'Land, Erde' 504b: Trj. *maksām* 'Quelle' (506a).

A feljegyzési típusok nem oszlanak meg nyelvjárásonként; ez már az eddig bemutatott példáinkból is látható. Ha azonban nem egy-egy szónak [*k-*] előtti viselkedését vizsgáljuk, hanem általában a *-k*-féle végződésű szavak feljegyzését [*k-*] kezdetű szavakelőtt, akkor ez teljesen világossá válik. A fellelhető példák rendkívül nagy száma miatt (több száz) a *k*-féle hangok találkozásakor a nem idézett példákra semmivel sem utalok.

1) V. *lõkkor* 'Wiesenufer' (474b); V. (*iux*)*kjuäl* '(Wald)rand' (325a); Vj. *öräkköntš* 'überzählige Zehe, Sporn' (74b); Vj. *koiäxkul* 'Laichfisch' (285a); Vj. *uäiäpkiel* 'Bauch des Bären' (206b); Trj. *iw'kor* 'puun ontto' (329b). Talán itt említendők a Trj. labializált példák is: *lõχ k'o'r* 'Weg (durch den Wald)' (330a, 473a), *käχ kät* 'steinernes Haus; Gefängnis' (386b). — Szótálalások esetén még gazdagabb a változatosság: V. *lõk kor* 'Jagdweg' (330a, 472b); V. *lõχ kõrmäyiläual* 'hevonen piehtaroitsee' (426a); V. *pärtäy*

¹¹ A Jg. *lõw*, *lõw* (2648) helyett feljegyzett Jg. *lõk kinkäzi* ['nála' . . . összehasonlításkor használt névutó] (1365) szöveg *-k-*ja asszimilációs jelenség lehet. Szövegi *-w* után következhet *k-*, de ebben az esetben PAASONEN is jegyezte fel mondatfonetikai változásokat: Jg. *iü(w)* *kürtnä* 'im Schutz des Baumes', lat. *iükürtnä*, abl. *iükürtnä* (883).

kirəxtälä 'kääntää takaisin' (737a); V. *pərtär kirəylitəx* ['visszafordult'] (423b), Vj. ... *ikək kolas* 'halot loppuivat' (143b); Vj. *uajəy kil* 'karhun vatsa' (467b); Trj. *raq kō tši* 'puuro paloi pohjaan' (449b); Trj. *mälə^x kät* 'umpinainen huone' (520b); Trj. *n[an] uajəy kät* 'joulu' (624a).

2) V. *ko körmätz* 'mit langen Schritten' (287b); Vj. *mə kät*, Trj. *mə kät* 'Erdhütte' (358a, vö. 505b). — V. *noyilə^s ku* 'magerer Mensch' (604a); Trj. *kön.əx* 'ohne Fensteröffnung': *kön.ə^s kät* 'umpinainen, ikkunareijätön asunto' (309b). Összetételként és külön szóként is feljegyezve: Trj. *nipi kol*, ill. *nipi kol* [?'könyv-ügyesség' = olvasni tudás] (298a).

3) V. *nukültä* 'nousta ylös' (465a); V. *üäləkpsi* 'unverheirateter Mensch' (222b); Vj. *koləkui* 'Name eines Sumpfes' (300b, vö. Vj. *kolək* 'Rabe' 300a, Vj. *kui* '-männchen' 279b); Likr. *uärək* 'offen': *uärəkud* 'silkka kala' (237b); Mj. *ikqärz* 'Landungsbrücke' (327b), Trj. *sevkin* 'Fieber' (824a). Alany és állítmány egybeírva: V. *loqlas* 'лошадь пропала' (373b). Található egybeírva a tárgy is az állítmánnyal: Trj. *loq[avis]ətəvz* 'kakistella luuta pois' (295b). V. *pərtəy* 'zurück': *pərtä kiryälä^s* 'kääntyä takaisin' (737b).

4) V. *ko kötəw* 'langarmig' (287b); Vj. *närəx*, Trj. *uärəx* 'roh' (630b): Vj. *närə körz*, Trj. *närz körz* 'barfuss' (631a); Vart., Mj. *iku^rkurj* 'Trog' (333b). — Vj. *io kütkas* 'jai kotiin' (347a); VK. *uärək* 'schwach': *uärə kul* 'silkka kala' (237b); Trj. *lę^s k[ō]təvz* ['a nyomot követni'] (442a).

5) V. *närəx* 'roh' (630b): *närəkörz* 'barfuss' (631a); Vj. *kəutələytä*: *iləlnuk[əutələytä]* 'aufwallen' (390b), VK. *iku^rkurj* 'Trog' (333b). — V. *uäsə kaləw* 'Netz zum Entenfang' (249b), Trj. *təntä k[otj]* 'Trinkgefäss aus Birkenrinde' (345b). Kétféle feljegyzési móddal; Vj. *kmtəköl* ... '... ostjakkia' (190b), ill. *kmtə köl* 'ua.' (317b).

A Trj. nyelvjárásban akad olyan írásmód, amely szinte átmenet az 1. és a 3. típus között; annyiban az 1.-höz tartozik, hogy a szóvégi hang (tökéletlen képzéssel) is jelölve van, viszont a 3. típussal rokon az a vonása, hogy a szókezdő hang időtartamának növekedése jelölve van: *nummə^sko* 'weiter oben wohnend' (568b); *iku^rkōy.üt* 'puuta pitkin' (287a); *mex kōy.üt* 'maata myöten, maisin' (uo.). Egy esetben az éppen ismertetett feljegyzés a 2. típusúval váltakozóan található. *iku^rkät*, *iku^rkät* 'aus Balken gebautes Haus' (144b).

Többféle típusú feljegyzés máskor is található: 1. típus ~ 2. típus: Trj. *käuk[əyən]*, *käuk.k.* ['kőgomb'] (395b). 1. típus ~ 4. típus: Trj. *məkkä-ri uajəynz* ~ *mə kəri uajəynə* ['kigyó, loc.] (828a); Trj. *tänək ko* ill. *tänə^sko* 'Zeuge' (1004a). 2. típus ~ 4. típus: Trj. *nipi kən tšə* ill. *nipi kən tšə* [dokumentet író ...] (584b). 4. típus ~ 5. típus: Vj. *mə kasa* (342a) ill. *məkasa* 'maillen' (203a). 2. típus ~ 3. típus: Trj. *sevkin* ~ *sevkin* 'Fieber' (824a).

Egyetlen egy olyan példát idézhetünk, melyben a KARJALAINEN a szóvégi *k* időtartamát jelölte intervokalikus helyzetben hosszabbnak: Trj. *pa^rək ā.ā.ā* 'on tasapinnassa' (655b). E nyúlás oka nem világos.

A szóvégi -t

A szóvégi -t sem viselkedik teljesen azonos módon magánhangzó és mássalhangzó utáni helyzetben. Ha a -t végű szó magában vagy mondatvégen van, illetőleg ha magánhangzós szókezdet követi, akkor a szóvégi -t megmarad.

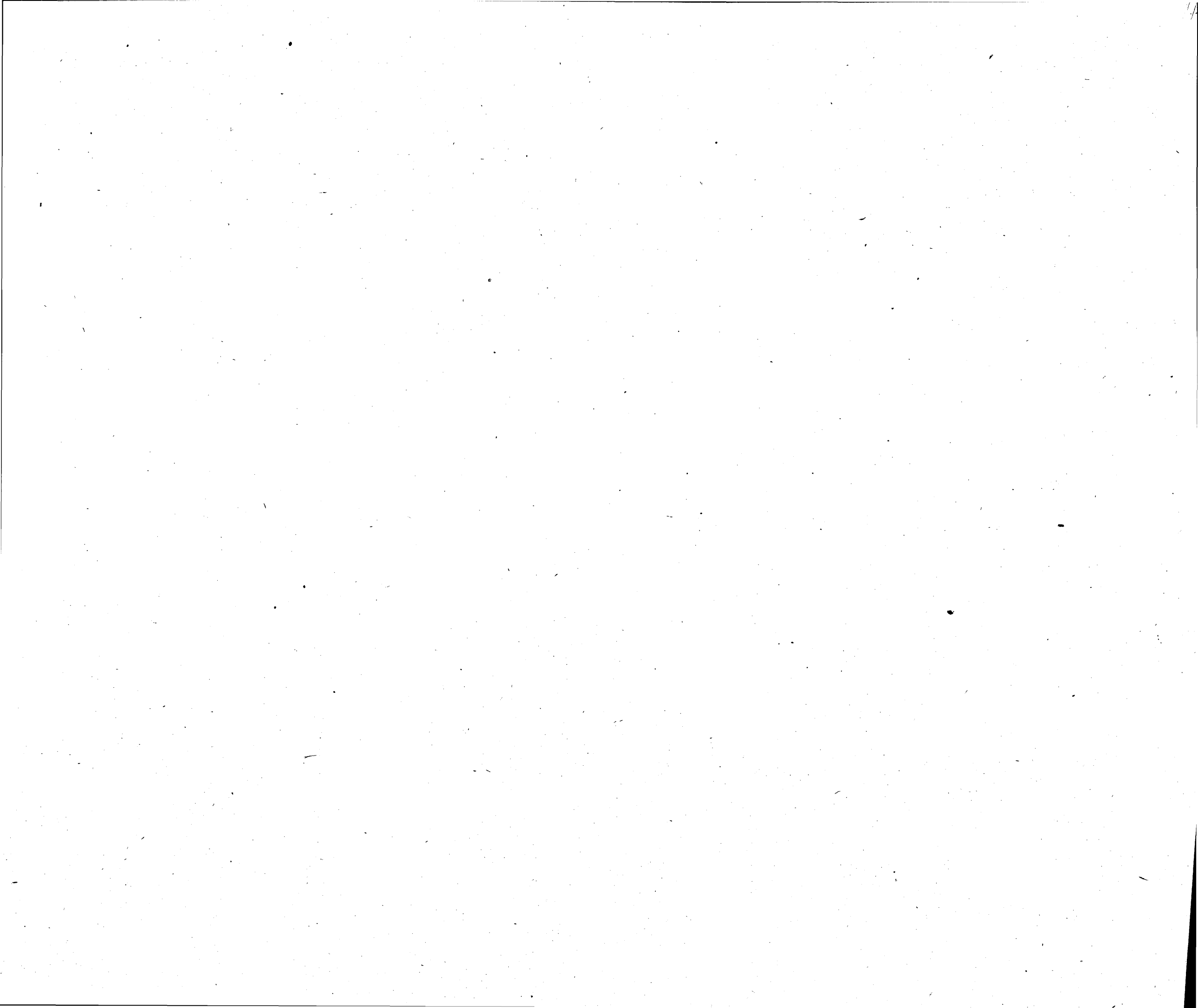
A szóvégi -nt, -rt, -lt kapcsolatból mássalhangzós szókezdet előtt többnyire -n, -r, -l lesz (V; táblázat), de néhány V. példában megmaradt a -t: V.

V. táblázat

Szóvégi > -n ^c , -r ^c , -l ^c (-n, -r, -l)			A következő szó kezdőhangjai																	
			í	u	k	k	l (l-)	l	l	m	n	h	p	r	s	t	tš	t	o	
V.	összetétel	-n ^c	1077a	56a	55b		56b						1077b		1077b			242a		
		-r ^c	245b		671b		876a			82a										
		-l ^c		122a									112b							
	szótálalkozás	-n ^c	356b	250b			500b						740a			628b	936a	527a		
		-r ^c																		
		-l ^c	611b	116b	611b						611b									
Vj.	összetétel	-n ^c	55b	57a	1077b								1077b		1077a					
		-r ^c	671b		875b								876a							
		-l ^c																		
	szótálalkozás	-n ^c	1100a	527a	375a	198b	1061b	492b	1113a	507b	86b		343a	123a	819b	50b		1031b		
		-r ^c											677b		542a					
		-l ^c	287b		558a						112b									
Trj.	összetétel	-n ^c	1077a	55b	55b		464a						1077b		1077a	56a			875b	
		-r ^c		875b	875b		876a													
		-l ^c																		
	szótálalkozás	-n ^c	356b	999a	79b	673b	942b						602b	708a	894a	828a			77b	
		-r ^c								499b										
		-l ^c																		611b

VI. táblázat

Szóvégi -t			A következő szó kezdőhangja																
			voc.	í	u	k	k	l (l-)	l	l	m	n	h	p	r	s	t	tš	o
V.	összetétel	t	7a	453a	360a	360a	453b	454b	453b		360b	762a	643b	454a		454a		3a	
		t > °			1029a	93b	430b	1098b	469b		157b			1030a	791a	888a	904b		
		t > o		860b		860a	426b							1082a		1030b	1030b	498b	
	szótálalkozás	t	58a	169a	252b	130a	388b	567b	478b	233b	966b	18b	233b	453a	888a	818b	900b	956b	453a
		t > °	18b	23b	116b	895b	585b	1048b		1116b	160b	498a	116b	498a	799b	836a	895b		
		t > o	58b	203a	257b	271b	10b							872a					
Vj.	összetétel	t	7b	761b	453a	285b	430b	454b	453b			762a	643b	454a		454a		760b	
		t > °		358b	359a	359a	455a	1048a	359a		157b	359a	451a	359a	791a	VK. 828b	101b	361a	
		t > o			860a	430b			860a		123a		451a			1030b		361a	
	szótálalkozás	t	58a	233b	226a	285b	412b	453b	478b		161a		233b	453a		1082a			453a
		t > °		358b	256b	586a	586a	802b	1029b		802b	802b	638a	703b		123a		248a	
		t > o	27a	443b	80a	1016a	437a				123a	86b							
Trj.	ö.	t	1029a	453a	453b	358b	453b	454b	453b		762a	553a	5a	454a		454a			
	t.	t	65a	455a	585b	360b	436b	892a	705a		360b	802b	580b	453a	455a	357b		58a	453a

tumint: *t. læpak kōt simān matālits ppylāmi* 'draussen ist es (so) dunkel, dass du einen ins Auge stechen kannst' (896b); továbbá *p-*, sőt *t-* kezdetű szó előtt is előfordul a V. I. sz. névmás accusativusa *mānt* alakban feljegyezve (287a, 761a; 978a); vö. még V. *pert tey ilti* 'pane lisää, jatka' (130b); V. *mloyāl't* 'nun, eben': *m. tš' wnyāl'* 'äsken oli tässä' (558a). Két példát összetétel esetén is találtam: V. *kīn'tpūyāl'* 'Strippen am Rindenkorb' (676a); V. *pōyərkk[ōtūāl'*] ['fél gerenda'] (452a).¹²

A magánhangzó + *-t* végű szavaknál a V.-Vj. kép eltér a Trj. képtől. A V.-Vj. nyelvjárásban, úgy látszik, bármely mássalhangzó előtt meg is maradhat a szóvégi *-t*, de le is kophat (VI. táblázat), összetételben és szótalálkozásnál egyaránt.¹³ Nézzük a *-t* viselkedését pl. *ī-* és *k-* előtt.

ī- előtt: egyrészt: V. *katiux* 'die Latten der Hütte, über die die Birkenrinde gespannt wird' (360a); Vj. *putiux* 'Kochstange' (761b) — V. *lōy lōyāt iēmātiyən* 'онъ хвалиль его' (169a); Vj. *u[ärput]* *iəyplək* 'katischen pesä' (233b); másrészt: V., Vj. *toyēt* 'Eisbrei auf festem Eis' (973a): V., Vj. *toyē'ienk* 'auf das Eis emporgequollenes Wasser' (973b) — V. *läuet* 'Woche' V. *iki əi läuə' iora iəs* 'kuu pieneni ensimmäiseen neljänneeseen' (1082a): Vj. *tšoyāt* 'Schnee; Schneefall'; *tšoyə' iōuəl'* 'lumisade lähestyy (näkyy jo)' (937a). Sőt még arra is idézhető példa, hogy a *-t* elmaradására elzöngétlenedés sem utal: V. *sōyməyuyātš* 'Beresov' (860b) az osztják szó elemzése és az orosz név jelentése alapján itt említhető, vö. V. *sōymət* 'Birke' (860a); Vj. *tōyāiən'k* 'Petroleum' (1030a), vö. Vj. *tōyət* 'Feuer' (1029a) — Vj. *kōt* 'ja, wohl': *mənnz kō iəyətāiasī* 'kyllä minä katsoin' (443b).

k- előtt: V. *kōm*: *riik*. 'der Raum unter dem (umgestülpten) Boot' (403a); Vj. *kōtkärlōx* 'Handwurzelnochen beim Schiessen mit dem Bogen, 416a) — V. *mānt kri-korey uyli* ['engem Gergelynek hívnak'] (495b); Vj. *pu kō'tšəs* 'keitto paloi pohjaan' (449b). A szóvégi *-t* helyett elzöngétlenedés V. *kī'kōrəm p[ültə]* *māntū* 'traben (Pferd, Renntier)', Vj. *kī'kōrəm p[ültə]* *mānyāl'* »galoppieren« (das Elentier; ist nicht von der Art wie der Galopp der Pferdes)' (788b, 426b) vö. V. *kāt* 'zwei' (454b) ~ V. *kīpīyər* 'doppelt' (455a) stb^s V., Vj. *kittz*, *kī'tz* 'beide' (uo.) stb., V. *kōrmz*, Vj. *kōrəm* 'Schritt' (426b) — V., Vj. *ilnouət* V. 'langdauernd, altertümlich', Vj. 'die frühere Zeit'; V., Vj. *ilnouə' kōl*. V. 'sananlasku', Vj. 'entisajan puhe, sana' (115a). Elzöngétlenedés sem utal a *-t*-re a következő esetekben: V., Vj. *tōyət* 'Feuer' (1029a): V., Vj. *tōyəkōx* 'Feuerstein' (1030a) — V. *läuət* 'Woche': *läuə kāsnnz iōuəl'* 'черезъ недѣлю' (1082a); Vj. *kōt* 'ja, wohl'; *mä kō kōləxsəm, . . .* 'kyllä minä katsoin . . .' (443b).

A *-t* a következő szó szókezdő *k-*jának megnyúlásával is tűnhet el: V. *tukōrāt*, de Vj. *tš'u'kōrāt* 'soviel' (896b). Az affrikáta tövű távolra mutató névmásnak attr.-abs. használatban csak *-t* nélküli, ill. elzöngétlenedő alakját ismerjük: V. *tu* (286a, 354b, 1075a), *tu'* (496b, 579b), Vj. *tu'* (225a), *tš'u* (152b); azonban ezek, valamint a palatalis V. *tūt* 'dieser' (895b) alapján számolni lehet a veláris alakban is egy lekopásnak kitett szóvégi *-t*-vel.

Néhány esetben a feljegyzési mód maga is utal arra, hogy a szóvégi *-t* megmaradása, vagy lekopása fakultatív. V. *kīpīyər lōynini(t)* *uök'ηη* 'kaksi

¹² Egy esetben a Vj.-ban úgy látszik, talán magánhangzó előtt is eltűnik a *-t*, vö. Vj. *iānt* 'Gerste' (1076b): *iāniη'k* 'aus ungeschroteter Gerste gekochte ziemlich dicke Suppe' (uo.), bárha Vj. *iən'k* 'Wasser' (160b) és a Trj. *āqn'iən'k* 'Griess-, Graupenbrei' (1077a) alapján ez a szó vagy Vj. **iān'iən'k*-ből származik, vagy esetleg ennek sajtóhibás alakja.

¹³ Vö. Tyerjoskin, 53. §.

kertaa väkevämpi häntä' (455a); V. *noyät* : *tom kvsz noyē* (t. *noyät*) *uallätz* 'elää tuon miehen ikään' (585b).

A V.-Vj. nyelvjárásban a szóvégi és a szókezdő *t* találkozására semmiben sem különbözik a *-t* ésbármely más mássalhangzós szókezdőt találkozásától: V. *rüttöyät* 'Stützhölzer des Bordes am Einbaum' (813b) — V. *kat tom peläk* 'talon (huoneen) taka' (697b); Vj. *ot tušäm* 'toin tavaraa' (77b), vö. 560a, 773a, 910a, 978b), Vj. *ka'töntäx* 'Birkenrinde, die beim Bau der Hütte verwendet wird, Hüttenrinde' (359b, 1005a) — V. *töyā' tütz žanjk* 'керосинь' (1029a), Vj. *i ki žä uš' toräm ko'tll'* 'sunnuntai' (1016a); V. ... *löyā tōñämäsäm* '... узналь ego' (992a).

Van arra is példa, hogy a szóvégi *-t* lekopása következtében a szókezdő *p-*, ill. *tš-* időtartama nyúlik meg. V. *kípýär* vö. Trj. *kítýär* 'doppelt' (455a, 671a), Vj. *mälšäpas* ... 'mitenkä ...' (366b).

A V.-Vj. nyelvjárásban a magánhangzót követő szóvégi *-t* megmaradása, illetőleg lekopása tehát fakultatívnak látszik, a Trj.-ban viszont a *-t* hasonló helyzetben mindig megmarad. Sem összetételben, sem szótalálkozás esetében nincs példánk a *-t* > váltakozásra, pl.: *qiritt[öy.öt]* 'Querholz(-hölzer) des Bootes' (984a); *ä'kññ äg.ñki pə'ät töräm* 'Geist ... so gross wie ein Eichhörnchen + Schwanz' (1017b) vö. még 101b, 334b, 571b, 698a, 855b, 978a, 1003a, 1005a, 1008a, 1017b, 1038a; csak mássalhangzó után álló *t* lekopásáról van tudomásunk. Arra is csak egy példa akad, hogy összetételkor a szóvégi és a szókezdő *t* egy hosszabb hanggá olvad össze: Trj. *kä'tä* 'Familie' (1033b).¹⁴

Egyéb szóvégi mássalhangzók összetételek,
illetőleg szókapcsolatok előtagjában

-t. Az *-ñt-* kapcsolatból lekophat a *-t*. Erre vall egy fakultatív feljegyzési mód is: V. *ioy(ə)mñ'* (*-mñ't*), 'Korb. aus Wurzel' (142b). Az *-ñt'* > *-ñ'* változat a következő helyeken levő összetételekben, illetőleg szótalálkozásokban figyelhető meg:

VII. táblázat

Szóvégződés <i>-ñt'</i> > <i>-ñ'</i>	Az utána következő szó kezdőhangja								
	<i>i-</i>	<i>k-</i>	<i>l-</i>	<i>m-</i>	<i>n- > n'-</i>	<i>p-</i>	<i>-s</i>	<i>tš-</i>	<i>l-</i>
V.	252b		487a 252b	531b		252b		252b	531b
Vj.	531b	286a					818b		
Trj.	863a	64b 319a 531a 863b 1117b	65a	533a	531a				

¹⁴ Ehhez vö. még a suffixumok mondatfonetikai váltakozásán, 235—40.

Az *-nt* megmaradására is van példa: V. *siñtkjërax* 'Mehlsack, -matte, Kuhl (aus Bast)' (863b), V. *siñt* 'Rind einer Weidenart, Weiden«bast»' (863a).

A magánhangzó után álló szóvégi *-t* megmarad az összetételben: Vj. *rutp[öyäl'* 'venäläissukuinen' (674b); V., Vart., Likr. *tutkörök* 'Huhn', VK. *tutkörök*. Mj. *tutkörök* (sic! V. E.) Trj. *tutkörök*, Vj. *sutškörök* (923b, vö. 424a). V. *-t* ~ Vj. *-tš*: V. *putyat*, Vj. *putšyat* 'günstiger Wind' (264a).

-tš. A nagyon kevés rendelkezésünkre álló példa alapján csak annyi állapítható meg, hogy az *-ntš* szóvégződésből mássalhangzók előtt csak *-n* marad meg. Erre a következő helyeken találhatók példák:

VIII. táblázat

Szóvégződés <i>-ntš > -n'</i>	Az utána következő szó kezdőhangja						
	<i>ǰ-</i>	<i>ķ-</i>	<i>k-</i>	<i>l-</i>	<i>l̥-</i>	<i>p-</i>	<i>s-</i>
V.				951b		950b	
Vj.	(951b)	949b	(444b)	(951b)		747a 949b	
Trj.	950a 951a					950a 950b	950a

A magánhangzó után álló *tš* a szóvégen meg is maradhat, pl. *ǰ-* (V., Trj. 884a, Trj. 98b), és *ķ-* (Trj. 330a, 346a) előtt, de *-tš > -t* ejtésváltozat bekövetkezésére is van példánk *ķ-* (V. 330a, Vj. 346a, 97b), és *s-* (V. Vj., Trj. 97b, Vj. 959b) előtt. A V. *ǰñnyas*, Vj. *ǰnyas*, VK. *üťšnyas*, Likr., *ǰñnyas*, Mj., Trj. *ǰñnyas* 'Fenster' (99b) esetében a VK. adat és az északi megfelelők alapján látható, hogy a *-t* **-tš*-ből keletkezett.

Szóvégi *-tš*-re alig akad példa. Néhány mondatfonetikai változás azonban ezeken is megfigyelhető: Megjegyzendő, hogy a többi nyelvjárás *-t* végű szavainál az affricatio Vj. külön fejlemény. Mássalhangzókapcsolatban: Vj. *ontš*, Trj. *ont* Vj. 'sehr niedrigstehendes, seichtes Wasser', Trj. '... Teil des Sommers ...' (64b): Vj. *on'ǰon* 'Sommer mit wenig Wasser', Vj. *on'kul*, Trj. *on'kuA*, Vj. 'die zahlreichen Fische in wasserarmen Sommern', Trj. 'die ersten stromaufwärts kommenden Fische', Trj. *on'kat* 'viereckiges Zelt aus Birkenrinde' (uo.); Vj. *polťš* 'Talg, Fett': *pol' pältä* 'топить сало' (789a). Vj. *katš* (kop.) *katš* 'beinahe': *mä kat ǰäsnälsim'* 'olin vähällä sanoa' (345a). Vö. fent.

Szuffixumok mondatfonetikai váltakozásai

A szóvégi *-t* lekopása a V.-Vj. nyelvjárásban még a rendelkezésünkre álló kis példaanyag alapján is olyan gyakorinak látszik, hogy nem maradt meg a mondatfonetikai változások szokásos keretében, hanem behatolt több *-t* végű nyelvtani alak állandó formájába, s így bizonyos kettősséget hozott létre.

A névszói többesi alak -t-je

KARJALAINEN Vj. nyelvmestere több szónak mind *-ət*, *-ät*, mind pedig *-3* végződéssel közölte a többesét: *än tšəχ*: pl. *än kət*, *än kə3* 'Hagebutte' (54b), *letəm* (*letm3*, *letmat*) 'glühende Kohle' (470a), *lütət*: pl. *lüt3*, *-tət* 'Blatt (des Baumes, Krautes)' (489b), *seŋəχ*: pl. *seŋkə*, *seŋkət* 'Filzlaus; Nisse' (862a), *sol* (*solət*, *sol3*) 'Darm' (888a), *tšən tšəχ* (*tšə-?*): pl. *tšən kə3*, *tšən kət* 'Seil' (952a), *töyər*: pl. *töyət*, *töy3* 'Hase' (980a), *lon t*: pl. *lontət*, *lont3* 'Gans' (1077a), *lawəs* (*law s3*, *-ət*) 'ziemlich grosses Stück Fell' (1081a). A példák számát a tagadás többesével kell még kiegészítenünk: Vj. *əntim t*: pl. *əntimətət*, *-t3* (58a).

A példamondatok tanúsága alapján azonban nemcsak a Vj., hanem a V. nyelvjárásban is elmaradhat a névszói többes *-t-je*; ugyanez látható TYERJOSKIN ábécéskönyvében is.¹⁵ Plienkor a többesi alak szóvégi magánhangzója és az állítmány mutat arra, hogy az alany többesben van.

V. *pänz* (?): pl. *pänät* 'ein gewisser' címszó példamondatai között szerepel a következő: *pänä mənt*, *pänä kütət* 'некоторые ушли, некоторые остались' (654a). Itt az állítmány és a fordítás is arra vall, hogy a többesi alany végéről lekopott a *-t*. Az ugyanitt található Vj. példamondatban megmaradt a többes jele: *pänät arišät pänät ŋnt arišät* 'muutamat särkyivät, toiset eivät'.

Található két olyan példa is, melyben azonos fonetikai helyzetben a többes jele egyszer megmaradt, másszor lekopott: V. *töyəsul t rəyul t* 'kipunat lentelevät' — V. *nal rəyul t* 'несадка бьеть (pyssy, haulit, eivät tartu esim. lautaan)' (801a).

Van példa, melyben a többesi *-t* megmaradása vagy lekopása, a feljegyzés szerint, fakultatív jellegű: V. *iyə(t) kəltət* 'puut näkyvät' (464a).

A legtöbb esetben azonban csak az állítmány és a szóvégi magánhangzó közös vallomása alapján kétségtelen, hogy a névszói alany többesben van: V. *uŋə t idəsət* 'rahat riittivät' (152b); V. *iyə utəylət (-lätət)* ['a fák meggyulladnak'] (257b); V. *küi küsi-ləul t* 'poikaset jouksevat' (281a); V. *aw tə kuyumatət* 'волосы сьды стали' (290b); V. *kumpə iəli-ləul t* 'валы ходять' (306a); V. *kumpə kanŋa luyətilat* 'aallot loiskivat rantaa vasten' (uo.); V. *tuŋi iəŋkə kəlasət* 'vesi «kuoli», tuli pahaksi (talvella)' (373b); V. *liw tə körəyul t* 'lehdet varisevat' (431a); V. *mänä loyə masul t* 'мнѣ лошади нужны' (545b); V. *nula pürmə iəli-ləul t* 'rypyt menevät yhteen», rypistyü (otsa)' (727b); V. *mönkämə patsat* 'käärmeet paleltuvat (turtuvat)' (770a); V. *tuŋirunŋə mənuəl t* 'зажоры бьгуть' (802b); V. *oyišiyi-uo nəyul tət* 'härän-silmät «пльвуть»' (836b); V. *uäskə layəliləul t* 'утки ныряют' (1059a). Kiegészítésül TYERJOSKIN könyvéből is idézhető egy főnév kétféle többese: Воқы пәни әмнәт 'лиса и собаки' (132), ill. қәлтықәм әмпә них ләкәәт... 'откуда-то выскочили собаки' (uo.).

A többes tárgy végéről is elmaradhat a többes jele: V. *köyə suyəma pulta* 'pujottaa helmiä rihmaan' (786b); V. *mä köŋi iə-ylisəlləm töyе* 'huiskutan pois sääskiä' (137a); V. *mä köyə rekätəsätət* 'я бросалъ камни' (799b); V. *kölä kütəm ku* 'sanansaattaja, lähetti' (462a). Ez utóbbi esetben a következő szó hosszabb kezdőhangja alapján dönthető el, hogy a *kölä* szó nem sg. acc., hanem végéről a *-t* lekopott.

¹⁵ Vö. TYERJOSKIN, 53. §. és 59. §.

Az alanyról akkor is lekophat a többes *-t*-je, ha nem igei, hanem névszói állítmánya van a mondatnak: V. *ti pertə' uänəkütät* 'nämä laudat ovat lyhyet' (225b); V. *ti loyə' iaməkütät* 'nämä hevoseet ovat hyvät' (167a). Ez utóbbi példát a Vj. nyelvjárásból is feljegyezte KARJALAINEN, méghozzá úgy, hogy nemcsak az alany, de a névszói állítmány szóvégi többesjele is lekophat: *ti loyə' iaməkiiätə (-iätət)* 'эти (∞) лошади хорошие' (uo.). Itt említendő még Vj. *loyət ntimätz* '[nincsenek lovak]' (58a), ahol ugyancsak a névszói állítmánynál kopott le a *-t*.

A Vj. nyelvjárásból is a legtöbb példában világosan többesre utaló igei állítmány van: Vj. *uikə' ioxpa mənəm'sət* 'linnut alkoivat muuttua etelään, ovat lähdössä' (205a); Vj. *kosə' repəyuel't* 'tähti tanssii, häilyy edestakaisin' (343a); Vj. *iyyi runkə' mənuel't* ['a kis folyó árvizei folynak'] (802b); Vj. *iʰonkə' töyə'n isi* 'paloi karreelle' (905a).

Valószínűleg a többes számú alany és állítmány szóvégi *-t*-je is lekopott a következő példában: Vj. *eläm iən'kz kuləyuel'* 'ruumiista(ni) valuu hiki, hiki virtaa pitkin ruumista(ni)' (382b). A finn fordításban nincs ugyan többes, de a *iən'kz* szóvégi *-3*-je csak úgy magyarázható, hogy **-at*-ból keletkezett.

Valószínűleg többesben van a következő osztják mondatban a módhatározó, bár a *-t* itt is lekopott: Vj. *närk oyə' kəmält ül iəlililä* 'paljain päin älä kuljeksi ulkona' (630b); az *oyə* szó *-ə*-je erre vall. Vö. még: V. *məy iönkə' kəkə puti* 'maa jäätyi kivikovaksi' (770a)

Eddigi példáinkban a többesi *-t* lekopása után a névszó redukált magánhangzóra végződött, esetleg még hangátvetés is megkülönböztette az egyesi alaktól. Ha azonban a többesjel közvetlenül járul az egyes számú alakhoz (vö. NyK. LXIII, 101—6), akkor a *-t* lekopása utáni alakot esetleg legfeljebb a zöngétlenedő szóvégződés különbözteti meg a megfelelő egyesi alaktól; ilyenkor csakis az állítmány alapján állapítható meg, hogy az alany is többesben van: V. *ul' pvn tša'sət* 'marjat kypsyivät' (710b) (vö. még fent 236. l.); Vj. *pən' kōla mən'sət t. mən'sz*, ложки потерялись' (716b). Ez utóbbi példában az állítmány *-t*-je is lekophat, s így csak az ige szóvégi *-3*-je alapján állapítható meg, hogy a mondat többesben van.

A személyes névmások accusativusi *-t*-je

A három mondatfonetikai változások szempontjából vizsgálható keleti nyelvjárás közül kettőben: a Trj.-ben és a V.-ban, a személyes névmások tárgy- esetének szóvégi *-t*-je ugyanúgy viselkedik, mint bármilyen más szóvégi *-t*. Ez azt jelenti, hogy a Trj.-ban a sg. 1. személyben két alak van: *mənt* és *mən'*; magánhangzóra kezdődő szavak előtt (81a, 127a stb.) és szólam végén (497a) *mənt* található, mássalhangzóval kezdődő szavak előtt (79b, 139a stb.) *mən'*. A sg. 2. és 3. személyű névmás accusativusában a *-t* előtt magánhangzó van, s így a *-t* megmarad akár magánhangzóval, akár mássalhangzóval kezdődik a következő szó: *nōngət* (i- 185b, m- 531b, u- 869b), *ləyət* (u- 714a, m- 108a, n- 581b stb.). Kettős és többesszámra nincs adatunk.

A V. személyes névmási accusativusi alakok is teljesen úgy viselkednek, mint bármely más *-t* végű szó, Ugyanabban a fonetikai helyzetben megtalálható mind *-t* végű, mind pedig *-t* nélküli változat: *mänt m-* (500b): *män' m-* (378b); *mänt p-* (287a és 761a): *män' p-* (789a); *mänt t-* (555b): *män' t-* (628b); magánhangzó előtt *mänt* (193b). A 3. sz. is hasonlóképpen viselkedik: magánhangzó előtt *-t* végű *löyət* (122b), mássalhangzó előtt-kétféleképpen: *löyət t-* (910a):

őγα *t*- (992a), szólam végén *-t* végződéssel (103b, 1069a). A ritkábban előforduló 2. sz. névmás accusativusát — nyilván csupán megfelelő adatok hiánya miatt — nem idézhetjük kétféleképpen ugyanazon szókezdet előtt, de idézhető különböző mássalhangzók előtt kétféleképpen: *nōŋat* (*k*- 992a, *m*- 966b), *nōŋā*^c (*u*- 869b, *l*- 491a), *nunā*^c (*l*- 718b). Ugyanabban a fonetikai helyzetben, melyben a 2. sz. névmás accusativusára csak *-t* végű adatunk van, a vele fonetikai viselkedés szempontjából azonos alakú 3. sz. névmásé *-t* nélküli adataink vannak: *lōγa*, *lōγā*^c (*k*- 789a, 1100a, *m*- 653a, 965a). A többi személyes névmás accusativusára nincs adatunk.

TYERJOSKIN V. tankönyvében szintén megtalálható a kettősség: sg. 1. мѧТ (ä- 134, ŋ-, κ- 141), sg. 3. лѧхѧТ (ä- 146), лѧхѧ (м - 151), d. 1. мѧИТ (h- 136, κ- 137), pl. 1. мѧѧѧТ (ä- 97), мѧѧѧ (κ- 53), pl. 3. лѧхѧ (л- 54).¹⁶

Míg a Trj. és a V. nyelvjárásban a névmások accusativusa ugyanolyan változatosságot mutat, mint bármely más *-t* végződésű szóé, addig a Vj. nyelvjárásban következete sen csak *-t* nélküli accusativusi alakok találhatóak: *mān* (*e*- 81b, *k*- 375a stb.), *mān*^c (*i*- 151b, *u*- 77b, stb.), *nōŋa* (*i*- 202a, 1065a, *p*- 763a), *nōŋā*^c (*i*- 235a, 513b, *k*- 343a), *iōγa* (*p*- 738a), *iōγā*^c (*p*- 724b, 765a, *i*- 199b, stb.), *iin*^c (*k*- 460b).¹⁷

Az instrumentalis rag szóvégi *-t*-je

KARJALAINEN—TOIVONEN szótárában található címszó: „-*nät* -*nät* (V) kera | mit” (598a); ugyanitt öt példa mutatja be az instrumentalist, mind V. nyelvjárásbeli és *-t* végződésű. Könnyű meggyőződni azonban arról, hogy ugyanez az eset a Vj.-ban is hasonló alakú (*köl* 'Wort; Sprache'; *kōlnätäl* 'älä kanna kielä, älä mene kertomaan kuulemaasi' 462a); továbbá arról is, hogy a szóvégi *-t* mindkét nyelvjárásban lekophat, sőt a VK. nyelvjárásból csak *-t* nélküli példánk van: *kəʃʒ* 'krank': *kəʃʒmā* *kanuäl* 'sairastaa' (446b).

Érdekes módon KARJALAINEN éppen a Trj. nyelvjárással kapcsolatban, ahol különben a szóvégi *-t* mindig megmarad, hívja fel egyszer a figyelmet arra, hogy a *-t* a gyors beszédben hiányozhat az instr. ragjáról: „*Ἀῶρῶναι*^c *uq̄təŋfəjəʒ* (hyvin nop. puh. -*näw*-) juottaa tinalla” (256b). A V. példák közt akad egy, melynél a *-t* jelenléte fakultatívnak van feljegyezve: *syŋätəw* 'Anstreichfarbe; Arznei': *syŋätəynä* (-*nät*) *yeritä* 'lääkittä' (842b).

A V. és Vj. instrumentalist tartalmazó példamondatok száma együttesen is alig éri el a 40-et, így megfigyeléseinket csak e csekély számú példára tudjuk alapozni. Mássalhangzó előtt egyetlen esetben sem található *-t* végű instr., vö. V., Vj. 203ab, 574a (*i*- és *n*-elött), továbbá V. 237a, 286b, 459b, 476a, 491a, 542a, 547a, Vj. 286b, 295b, 456a, 481a, 514b, 550b, 593b. Magánhangzó előtt, valamint szólam végén kétféle feljegyzés található:

Magánhangzó előtt: V. *rīnat un.ʃšs* [csónakkal kelt át] (54a); V. *antəynät antəysəsm* 'vyöttäydyin vyöllä' (59a); (Vj. példát már fent idéztünk, ill. V. *oyāna* 'ainäm öyəsi lox' 'virta syövytti ярь:in kokonaan' (18b); Vj. *rītna oyāta* 'das Boot über eine Landenge ziehen' (27a; rö. még 58b).

Egy esetben az *n > ŋ* válik az előtte levő *t* hasonlító hatására. V. *pānätäl* 'nostaa vivulla' (747b).

¹⁶ Vö. TYERJOSKIN, 53. §. és 119. §.; SUSToim. 128:116—7.

¹⁷ KARJALAINEN. nyelvtani feljegyzéseiben viszont csak *-t* végű acc. van feljegyezve, vö. SUSToim. 128: 163. l. de a példamondatokban *mānt a*-, ill. *mān*^c *m*- (i. m. 164. l.)

Szólam végén: V. *iornam ioyiü üäləynüt* ['egyenesen üss az ágatlannal'] (151a), (vö. még V. 598a); de Vj. *mä iöyö' löñ'səm lün'üänä* ['én öt betakartam takaróval'] (481a).

TYERJOSKIN is többnyire -на, ;-hä alakúnak jegyezte fel a V. instrumentalist, bár nála előfordul a -hät végződés is (NyK. LXI, 430).

Eddigi példáink alapján annyi állapítható meg, hogy az instr. magánhangzó előtt és szólam végén végződhet a V.-Vj.-ban -t-re is, különben -na, -nä végződésű.¹⁸

A locativus rag -t-je

A névmástöví adverbiumok locativusát az egész osztják nyelvterületen -t-vel alkotják. A V.-Vj. nyelvjárásban a -t, mint már láttuk, annyira alá van vetve a mássalhangzók előtti helyzetben a lekopásnak, hogy még a locativusi -t is lekophat:

V.-Vj. *kot* 'wo', *u-* előtt V. *ko* V., Vj. *ko'* (367a). V., Vj. *tat* 'hier' (967b), de V. ... *tə wpləkätəyal* '... здѣсь живеть' (286b); V. *tə wpluəl* 'туть живѣтъ' (967b); V. *tə wplte kəsi* 'здѣшній чловѣкъ' (uo., 344a); V. ... *tə wplyal* '... oli tässä' (558a); V. ... *tə wplyal* '... здѣсь былъ' (1009b); V. *tə r[äk] ant enəmpəl* 'leipää, viljaa ei täällä kasva' (794b). Egy esetben, érdekes módon, a következő szókezdő *k-* időtartamának megnyúlása mutatja a loc. -t lekopását: V. *tə k[oi]* 'здѣсь кто?' (280b). Van egy hasonló Vj. példa is: *tə kəla*, ill. *tə kəla* 'ночуй здѣсь' (375b), az orosz fordítás ugyan világosan locativusra utal, a *k-* alapján azonban elképzelhető, hogy a *tə* < **təγ* s így az osztják ige vonzata lativus. Vannak kétségtelenül idetartozó Vj. példáink is: *möyi pöyəl uaiəy tə wpluəl* 'mitä eläimiä täällä on (asustaa)?' (674b); *tə wplts kəsi* ill. *tə u. k.* 'täkäläinen' (967b), 'hiesig' (344a).

A V. *tat* 'siellä, тамъ' (58a stb.), Vj. *tat* 'tuolla, тамъ | dort' (977a) locativusi -t-je is lekophat: V. ... *tə wpləkätəya:l* 'он уже ... тамъ живеть' (286b); V. *mä ta' k[ät]ləyə'lsuəim* 'меня задержали тамъ' (461a); V. *kojnə ta səñə'i* 'кто тамъ колотить' (852a); V. *koj'i ta' tolyntəyäl* 'кто тамъ стучается' (999b); Vj. ... (*mä*) *ta' wpl'səm* '... elin siellä' (60b, 538a, 1035b).

A (V.-)Vj. *töt* 'тогда | da(mals)' (976a) hely.- ill. időhatározó adverbium is elveszíti mássalhangzó előtt a locativusi -t-t: V. ... *to' wpl't* '... туть были' (531b).

Talán itt említendő egy *tä* alakú szócska: Vj. ... *tä' iö' kärimtəsom* 'ich bin ... zurückgekehrt' (30a).

KARJALAINEN a V., Vj. *tät* szót töltelékszónak tartja s fordítás nélkül közli (924a); egyik példamondatában azonban határozottan locativusi adverbiumnak fordítja: V. *tä' k[oi]* 'кто тамъ' (280b), a -t itt is lekopott.

Néhány képző -t véghangzója

A V.-Vj. nyelvjárásban a -t gyakori lekopása következtében néhány képzett szónak olyan gyakorivá vált a -t nélküli alakja, hogy, úgy látszik, a nyelvtudat már ezeket is külön számontartja. Legalábbis erre vall néhány esetben a feljegyzés módja.

¹⁸ Vö. SUSTOim. 128:102—3; 149—52, 154.

A sorszámnéképző a V.-ban *-mat* és *-m3* is lehet: V. *əjər'zõnm3*, *-mat* 'der neunte' (80a).¹⁹

Az *-at*, *-ät* szuffixumú szavaknál is található több esetben a Vj.-ban *-t* nélküli változat: V., Vj. *mäl'* 'tief' (556b): V. *mälät*, Vj. *mälät*, *mälä* 'Tiefe' (557a); DN. *pät* 'hoch' (777a csak É. és D. adatokkal): V. *pälä-t*, Vj. *pälät*, *pälä* 'Höhe' (uo.); az alapszó ugyan nincs feljegyezve, de a képzőelem nyelv-járásközi egybevetése alapján minden bizonnyal idetartozik: V. *löyat*, Vj. *izyat*, *izya* ['nagyságú'] (1046b)] s talán még csak V.-Vj.-ból feljegyzett V., Vj. *körät*, Vj. *körä* ['kb.'] (430b), V. *mätkörät*, (*-rä'*) Vj. *matkörä(t)* 'wieviel' (uo., 498a); V. *tukörät*, *tukörä* Vj. *tšu'körät* (*-rä'*) 'soviel (wie)' (896b, 430b).

Talán az *-at*, *-ät* képzőnek is van *-3*-re végződő alakja is. A V. *lamät*, Vj. *izmat*, *izm3* V. 'Gerüst', Vj. 'Pritsche' (1073a) ilyennek gyanítható, de alapszava nem ismert s így nem biztos, hogy a végződés képzőelem. A V. *izm'*, Vj. *izm* 'gut' (167a): V. *izmät* 'gut, wohl' (168b), Vj. ... *izmät' kajüäl'* '... satuttaa hyvin' (284ab) származékának nem ismeretes *-3*-vel feljegyzett alakja. A V., Vj. *komät*, Vj. *kom3* 'breit' (304a) és V., Vj. *samät*, Vj. *sam3* 'Kehle der Reuse' (860a) esetében az alapszó ismeretének hiányában ismét nem biztos, hogy a végződés képző-e.

*

Fejtegetéseinket röviden összefoglalva azt állapíthatjuk meg, hogy mássalhangzók után a szóvégi *-p*, *-k*, *-t*, magánhangzók után pedig elsősorban a *-t*, de a másik két zárhang is eltűnhet; az eltűnésére többnyire elzöngétlenedés utal. Ha a következő szó kezdőhangja azonos az eltűnt hanggal, akkor ennek időtartama rendszerint megnyúlik.

Megjegyezendő azonban, hogy elzöngétlenedést, illetőleg hosszabb időtartamú mássalhangzót KARJALAINEN más esetekben is jegyzett fel. Elzöngétlenedés és hosszabban ejtett mássalhangzó van pl. a keleti nyelvjárásokban Mj., Trj. *ššäm* 'Kissen' (88b) esetében, a déli nyelvjárásokban *ššäm* található, a Ni. és a Kaz. nyelvjárásban van szóvégi elzöngétlenedés, de mássalhangzónyúlás nincs. A Vj., Trj. *köm* Vj. 'Raum unter einem umgestülpten Boot', Trj. 'Höhlung' (302b) déli megfelelői *šöm* alakúak, a Kaz. adatban jelölve van a szóvégi elzöngétlenedés. Ezekben az esetekben az elzöngétlenedő szóvég ejtési sajáttság, s nem kereshető etimológiai előzményeként egy eltűnt hang.

A mássalhangzók megnyúlása sem magyarázható mindig etimológikus okokkal. Egyes esetekben fakultatív ejtési lehetőséget jelöl: V. *likər* 'Schlitten, Narte', de *per'likər* 'Schlitten mit Seitenbrettern' (1055b); máskor ragozás közben lép fel mássalhangzónyúlás: Trj. *säk*: *säkät* 'Frauenpelz aus Renntierfell' (830b) stb.

Mint hogy az elzöngétlenedés és a mássalhangzónyúlás is lehet ejtési sajáttság, illetőleg utalhat etimológikus előzményekre, a keleti-osztják alakok átírásának egyszerűsítése alkalmával minden egyes esetben gondosan meg kell vizsgálni: milyen a többi nyelvjárási adat, illetőleg nem összetétel előtagjának szóvégi és utótagjának szókezdő zárhangja eredményezett-e egy hosszabban ejtett hangot. Az egyszerűsítés alkalmával — szerintem — az etimológikus nyúlás és az etimológikus elzöngétlenedés jelölése megtartandó. Ez ellen ugyan felhozható az az érv, hogy így nemcsak fonematikus ellentéteket jelölünk, de a módjával alkalmazott diakritikus jelnek éppen ez is a feladata.

¹⁹ Vö. TYERJOSKIN, 110. §. SUSToim. 128:111—2.

Az APhI. és a SETÄLÄ-féle átírás szellemének az felelne meg, hogy „*a nyelvileg is fontos ellentétet képező hangokat (fonémeket) ne diakritikus jelekkel különböztessük meg egymástól, hanem külön betűkkel*” (Laziczius: NyK. L., 225). Ha a fonémákat betűkkel különböztetnők meg, akkor a diakritikus jelek fonetikai különbségek visszatükrözésére válnának alkalmassá, s az alternánsok közül természetesen csak a nyelvileg is fontosakat és nem az alkalmi realizáció különbségeit kellene lejegyeznünk. KARJALAINENNél ily módon az átírás egyszerűsítésekor az etimológikus előzményű és az ejtési sajátosságot tükröző elzöngétlenedés kétféle elbírálásban részesülne (bár lehetséges, hogy az elzöngétlenedés mértéke amúgy is különböző), de a szövegek megértését, nyelvjárásközi egybevetését ez az átírásmód elősegítené. Az ejtés hosszát viszont prozódiai okokból mindig meg lehetne tartani.

VÉRTES EDIT

